

CAT

**Museu Memorial
de l'Exili**

GUIA DE VISITA

La llibertat viu lluny d'aquí. I això és l'exili...

(William Shakespeare)

INTRODUCCIÓ

El Museu Memorial de l'Exili (MUME) és un espai per a la memòria, la història i la reflexió crítica. És un centre d'interpretació que recorda els exilis provocats per la Guerra Civil d'Espanya i de Catalunya. Sobretot l'exili dels vençuts en aquella contesa indissolublement lligada amb l'Europa de l'ascens dels totalitarismes i que fou el preludi de la Segona Guerra Mundial. Molts dels homes i dones exiliats el 1939 van continuar lluitant per la llibertat des de les files de la resistència francesa i també des d'altres fronts de guerra de l'Europa ocupada pel feixisme, però un quant milers van ser enviats als camps de concentració nazis en un viatge que, per a la majoria, va ser només d'anada. D'altres van retornar, de grat o per força, a l'Espanya de Franco on van patir persecució, presó, mort i, tots ells, la tortura del silenci imposat, de l'exili interior. Una gran part va haver de buscar asil a milers de quilòmetres, en terres europees, americanes o africanes.

Situat al mateix pas fronterer per on van fugir la major part dels exiliats, el MUME compagina les funcions museístiques, a través de les exposicions permanent i temporals, amb les de recerca històrica i de difusió pedagògica. Sempre amb una mirada ampla que vincula el passat amb el present, perquè els conflictes que provoquen exilis han estat una constant en la història del segle XX i segueixen essent-ho fins al dia d'avui.

SALA 1. L'EXILI: PASSAT I PRESENT

1)))

La sortida del propi país per motius polítics, ètnics o religiosos és una constant en la història de la humanitat. Mai, però, no arribà a prendre una dimensió tan important com en el segle XX, fins al punt que l'exili pot ser considerat com un tret definitori de la nostra contemporaneïtat. Només cal pensar en els grans desplaçaments de població que motivaren els grans trasbalsos patits durant aquella centúria (dues guerres mundials, grans revolucions com la russa o la xinesa, processos de descolonització que afectaren continents sencers...). Malauradament, encara avui, ja entrats en el segle XXI, l'exili de milers de persones és una realitat quotidiana. Catalunya no ha estat una excepció en aquesta tendència general, com ho prova el fet que patí, arran de la guerra civil del 1936-39, un exili massiu sense precedents en la seva història.

SALA 2. GUERRA, DERROTA I RETIRADA

2)))

L'exili que es desencadenà al final de la guerra civil del 1936-39, arran de la caiguda del front català, fou un dels més destacats de l'Europa del segle XX, ja que afectà, entre civils i militars, més de mig milió de persones. Era el resultat d'un conflicte armat que havia durat prop de tres anys i que havia centrat l'atenció internacional. No en va molts pensaven que aquella conflagració era el producte d'unes contradiccions polítiques i socials que foren les mateixes que portaren, immediatament després, a la Segona Guerra Mundial. S'hi barrejaven, naturalment, factors interns de gran transcendència. En un intent modernitzador, el règim republicà intentà resoldre qüestions inajornables com la separació entre església i estat, la reforma agrària, la millora de les condicions socials de les classes més desfavorides o el reconeixement de les diverses nacions que integraven la jove república. Això suscità l'oposició dels sectors més reticents als canvis, que finalment optaren per la via de la insurrecció militar. Foren aquests darrers els qui s'imposaren, gràcies a la superioritat armamentística i al decisiu suport que van rebre del nazisme i del feixisme.

2.1 Cinc grans icones

3)))

Algunes de les fotografies fetes durant la guerra civil s'han convertit en veritables icones de l'esdeveniment, que en molts casos han passat a formar part de l'imaginari col·lectiu. Són imatges de gran impacte, realitzades sota les premisses d'un nou fotoperiodisme possibilitat per les innovacions tècniques i per una nova manera d'entendre el treball del fotògraf. Així, la guerra civil va tenir un gran impacte mediàtic arreu del món, gràcies al treball de fotògrafs com Robert Capa, Agustí Centelles, Pere Català Pic, els *Hermanos Mayo*, David Seymour, *Chim*, o Gerda Taro. Però també gràcies a les plataformes de difusió en què es van convertir alguns diaris i revistes com *Regards*, *Vue* o *Picture Post*.

2.1.1 Foto d'Agustí Centelles (Guàrdies d'assalt de la Generalitat planten cara als insurrectes).

4)))

La insurrecció militar fou continguda en llocs clau, com Barcelona o Madrid, gràcies a l'acció combinada dels sectors populars (partits d'esquerra i sindicats) i de les forces d'ordre públic i dels militars fidels al règim republicà. Així, contra pronòstic, allò que s'havia concebut com un alçament militar que s'havia d'imposar sense gaire resistència (com havia succeït amb la dictadura militar del general Primo de Rivera, que es perllongà del 1923 al 1930) es convertí en una guerra de gairebé tres anys.

2.1.2 Foto Pere Català Pic

5)))

La fotografia *Aixafem el feixisme* fou la base del primer cartell editat pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya i també el que tingué una major projecció internacional. En una Europa i un món ja immersos en les contradiccions socials i polítiques que dugueren a la Segona Guerra Mundial, la guerra civil fou vista com el primer capítol d'aquell gran conflicte internacional. Només l'URSS i Mèxic feren costat al règim republicà. França i Anglaterra encapçalaren la política de no-intervenció (que només afavorí els militars insurrectes). I Alemanya, Itàlia i Portugal donaren un suport militar decisiu als franquistes.

2.1.3 Foto Robert Capa: Brigadistes amb el puny alçat

6)))

Al marge de les potències, brigades de voluntaris internacionals, moguts per l'antifeixisme, s'allistaren al bàndol republicà. Es calcula que hi hagué cap a 40.000 brigadistes de 50 països diferents, sobretot francesos, polonesos, italians, alemanys, nord-americans i britànics. Aquesta xifra, però, no és comparable, per la seva clara inferioritat, amb les unitats militars numèricament superiors i més ben equipades de les unitats militars dels nazis alemanys i dels feixistes italians que donaren suport al bàndol franquista.

2.1.4 Agustí Centelles: Bombardeig de Lleida

La guerra serví com a camp de proves per desenvolupar noves armes i tècniques per minar la moral enemiga. Per primer cop es bombardejà la població civil. Madrid, pràcticament assetjada durant tota la guerra, fou durament castigada pels bombardeigs. Gernika, completament destruïda per les bombes, es convertí en tot un símbol (gràcies, en gran part, a la pintura que Picasso féu inspirada en aquest lamentable episodi). A Catalunya, les ciutats més castigades foren Barcelona i, tot seguit, Figueres, darrer nucli republicà del front català. També Lleida, Tarragona i Granollers registraren moltes víctimes.

2.1.5 Foto Robert Capa. Nena enmig dels paquets

La població civil fou la gran víctima del conflicte, ja que es convertí en un objectiu de guerra. Especialment afectada en fou la mainada. Les fotografies de les cares d'uns nens i nenes morts durant un bombardeig a Madrid van donar la volta al món i crearen un gran impacte internacional. Ben pocs van poder ser evacuats durant la guerra a països com l'URSS o Mèxic. Catalunya es convertí també en un indret d'acollida, ja que arribà a albergar unes 600.000 persones (una bona part de les quals era mainada) procedents del territoris ocupats per l'exèrcit franquista.

2.2 Dos cartells de propaganda

Cartell Front Popular

En el bàndol republicà, la pluralitat política es mantingué fins i tot durant la confrontació armada. No ha de sobtar, doncs, que en els cartells i la publicitat hi apareguessin els emblemes dels diferents grups polítics que feien costat a la causa republicana. Així, a Catalunya, ja fos al costat de la bandera tricolor de la República espanyola o en solitari, s'hi podia trobar la bandera negra i roja (emblema dels anarquistes i de la CNT), la bandera roja amb la falç i el martell (dels comunistes), la bandera catalana quadribarrada (de la Generalitat) o l'estelada (dels sectors independentistes). En la propaganda del govern basc s'hi trobava sovint la bandera basca, la *ikurriña*, i entre els nuclis galleguistes, la bandera gallega de fons blanc i banda blau cel en diagonal.

Cartell feixista

Els militars insurrectes adoptaren la bandera de la monarquia, derrocada d'ençà del triomf electoral republicà del 1931, amb l'escut de l'àguila imperial. També hi apareixien sovint dos emblemes més, corresponents als dos grans grups polítics que donaren suport a l'aixecament militar: la bandera de Falange (roja i negra amb l'escut del jou i les fletxes) i la dels carlins tradicionalistes (fons blanc amb dos pals vermells creuats).

2.3 L'exili del 1936

10)))

L'aixecament militar desfermà, en el bàndol republicà, una dura repressió contra els sectors considerats afins als insurrectes, que comportà la mort de milers de persones. Gent de dretes, militars i eclesiàstics en foren les principals víctimes. Molts, però, pogueren passar als territoris dominats per l'altre bàndol o bé arribaren a sortir del país. A Catalunya, una xifra molt significativa, però encara indeterminada, va poder creuar la frontera amb la República francesa i uns quants milers van poder fugir en vaixell cap a Itàlia. La Generalitat, desbordada pels esdeveniments, va poder, però, facilitar l'evacuació de molta gent amenaçada, entre els quals hi havia també significatius dirigents republicans com ara Bonaventura Gassol o Josep M. Espanya, conseller de Governació de la Generalitat.

[Peus de fotografies]

2.3.1 Bonaventura Gassol i Rovira (la Selva del Camp, 1893 – Tarragona, 1980). Conseller de Cultura de la Generalitat, va haver de marxar per haver facilitat l'evacuació de gent amenaçada durant els primers temps de la guerra. No va poder retornar del seu exili a la República francesa fins al 1977

2.3.2 Cardenal Francesc Vidal i Barraquer (Cambrils, 1868 – Friburg, 1943). Fugí de la repressió contra els eclesiàstics, però mai no va voler donar suport al general Franco, com sí que feren la immensa majoria de bisbes i cardenals. Morí a l'exili i les seves restes no van poder ser traslladades a Tarragona fins al 1978

2.3.3 Francesc Cambó i Batlle (Verges, 1876 – Buenos Aires, 1947), líder de la Lliga, el principal partit de la dreta catalana. Era de viatge quan esclatà la guerra. Des dels diferents països on residí (Suïssa, Estats Units, Argentina) donà suport econòmic i propagandístic als franquistes. Però acabada la guerra no retornà i morí a l'exili.

2.4 CRONOLOGIA. DE LA REPÚBLICA AL FINAL DE LA GUERRA CIVIL (1931-1939)

11)))

1931

Enfonsament de la monarquia d'Alfons XIII després del triomf electoral (12 d'abril) de les forces republicanes en les principals ciutats de l'Estat espanyol.

(14 d'abril) Francesc Macià proclama a Barcelona la República catalana, que tres dies després esdevé Generalitat de Catalunya. És proclamada a Madrid la Segona República espanyola.

1931-1933

Inici de polítiques reformadores: Separació església – estat, reforma agrària, intents de millores socials de les classes més desfavorides, dret de vot femení, inici del reconeixement de la pluralitat nacional de la República i de la descentralització administrativa. Aprovació de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya (1932).

1934

Triomf electoral de les forces dretanes a l'Estat espanyol . A Catalunya, però, guanyen les esquerres.

(octubre): El dia 6 el president de la Generalitat, Lluís Companys, proclama l'Estat català dins la República Federal Espanyola. El govern català és empresonat i els ajuntaments democràtics dissolts. Se suspèn l'Estatut de Catalunya. La insurrecció dels miners a Astúries és esclafada militarment.

1936

(febrer) Triomf electoral del Front Popular (forces d'esquerra, republicanes i obreres).

(17 de juliol) Insurrecció militar al Marroc que s'estén, l'endemà, a la península. Esclata la guerra civil.

A la zona republicana s'inicien diferents experiències col·lectivitzadores revolucionàries. A Catalunya es regeixen per una llei sancionada per la Generalitat: el Decret de col·lectivitzacions (24 d'octubre de 1936).

Exili de gent de dretes, eclesiàstics i fins i tot elements republicans que han de fugir de la violència revolucionària.

(novembre) Una ofensiva militar franquista contra Madrid fa que el govern de la República espanyola es traslladi a València.

1937

(maig) Fets de maig: Violentes dissensions a Barcelona entre, d'una banda, la CNT i el POUM i, l'altra, el PSUC i ERC. Dissolució de les milícies instituïdes al principi del conflicte i estructuració de l'Exèrcit Popular.

(octubre) Instal·lació del Govern de la República espanyola a Barcelona.

1938

Batalla de l'Ebre, darrer esforç, fracassat, dels republicans per recuperar la iniciativa militar.

(23 de desembre) Ofensiva final franquista de conquesta del front català.

1939

(26 de gener) Caiguda de Barcelona.

(28 de gener) Obertura de la frontera als civils. Inici d'un gran èxode estimat en més de 500.000 persones.

(1 de febrer) Darrera sessió de les Corts republicanes al castell de Figueres.

(4 de febrer) Ordre de retirada militar.

(5 de febrer) El president de la República espanyola, Manuel Azaña, el de la Generalitat de Catalunya, Lluís Companys, i el del govern basc, José Antonio Aguirre, creuen la frontera francesa.

(10 de febrer) Els franquistes controlen tots els passos fronterers amb la República francesa.

(28 de març) Madrid cau en mans dels franquistes.

(30 de març) Cauen València i Alacant. Aquesta darrera ciutat fou el darrer reducte republicà. Només uns pocs milers de persones van poder fugir en vaixell cap al nord d'Àfrica.

2.5 Vitrina – Propaganda de guerra

12)))

Una de les grans icones de la guerra civil fou la figura de “El més petit de tots”. Concebuda per l'escultor Miquel Paredes, esdevingué la mascota de la revolució gràcies a la promoció que en va fer el Comissariat de Propaganda de la Generalitat. Aquest organisme, dirigit per Jaume Miravittles, lliurà la gran batalla de la propaganda amb l'ajut de les tècniques més avançades del moment. També els diferents grups polítics realitzaren una ingent feina propagandística, centrada en la promoció de les seves consignes i de la seva simbologia característica.

2.6 Vitrina - Retirada i internament

13)))

[llibre]

Escrit pocs mesos després dels fets narrats, el llibre d'Antoni Rovira i Virgili *Els darrers dies de la Catalunya republicana* és la crònica més punyent de la retirada. Es va haver de publicar a l'exili l'any 1940, a Buenos Aires, a les Edicions de la Revista de Catalunya i quan es reedità, el 1976, a Barcelona, fou segrestat per la censura. Segons el crític Albert Manent: “És el primer document, veritablement històric, sobre la desfeta de Catalunya”.

[postals]

Els àlbums de postals, editats a Perpinyà per Cahuvín, són una de les fonts fotogràfiques més utilitzades a l'hora d'il·lustrar la Retirada, per bé que van ser concebuts per a un ús eminentment comercial. El caràcter d'“espectacle” que inicialment va tenir la Retirada per a una majoria de rossellonesos, ben aviat es transformà en desconfiança i temor davant la magnitud i difícil gestió del fenomen.

[recerca de familiars]

El retrobament familiar fou una de les principals angoixes que tingueren els refugiats, un cop creuada la frontera. Amb la col·laboració d'alguns periòdics francesos d'esquerra, diverses organitzacions polítiques i d'ajut als refugiats impulsaren iniciatives (insercions als diaris, fulls volants, etc.) encaminades a localitzar i agrupar els familiars dispersats a causa del caràcter massiu i caòtic que tingué la Retirada, especialment per a la població civil.

2.7 Espai Manuel Moros

14)))

Manuel Moros (París, 1898- Banyuls,1975), artista i fotògraf francès-colombià (però d'ascendència valenciana i instal·lat al Rosselló), fou testimoni directe de l'èxode republicà. Amb la seva Leica féu una vuitantena de fotografies sobre l'entrada dels refugiats a la República francesa. De gran qualitat plàstica, fruit de la sensibilitat artística del seu autor, les imatges reflecteixen tot el dramatisme del moment i ens revelen aspectes poc atesos, com ara la retirada d'unitats militars completes.

2.8 Espai Josep Narro

Josep Narro Celorrio (Barcelona, 1902 - Guadalajara, Mèxic, 1996) va ser un important artista i il·lustrador que, durant el seu exili entre 1939 i 1941, va romandre internat als camps de concentració d'Argelers, els Haras (Perpinyà) el Barcarès i Agde. Durant la seva estada als camps, i especialment al camp d'Argelers, on va treballar a l'infermeria, va retratar amb gran elegància i sensibilitat la vida precària dels refugiats. El tedi diari, les condicions pèssimes de les infraestructures, les malalties i la mort dels més febles apareixen reflectits mitjançant l'aparent senzillesa del seu traç.

El 1941 retornà a Barcelona, on va reiniciar la seva feina d'il·lustrador per a diverses cases editorials. Al cap de 10 anys, el 1951, va emigrar a Mèxic on va continuar treballant com a il·lustrador en el món editorial. Josep Narro va morir a Guadalajara, Mèxic, el 1996.

2.9 Espai Franch Clapers

15)))

L'extensa obra plàstica de **Josep Franch Clapers** (Castellterçol, 1915 – Saint-Rémy, 2005) se centrà, en bona part, en la seva experiència personal. El seu pas pels camps de concentració francesos i la seva incorporació posterior en els batallons de treball hi queda perfectament documentada i ho fa amb una força plàstica i una sensibilitat artística extraordinàries. Després de la guerra mundial va exposar a llocs com París, Canadà, Estats Units, Itàlia, Anglaterra o Alemanya. Conscient de la vàlua documental i artística dels seus dibuixos i pintures referits a la retirada i a l'exili, en féu donació a la Generalitat de Catalunya el 1993.

2.10 Guerra (audiovisual 1)

16)))

El 17 de Juliol de 1936 marca per sempre la història de Catalunya, d'Espanya i d'Europa. Una extensa trama colpista pren força, l'exèrcit es revolta al Marroc. Franco rep l'ajut de Hitler i Mussolini. La conspiració és recolzada per militars, falangistes, raqueters, partits conservadors i amplis sectors benestants. La rebel·lió s'estén a totes les casernes militars, la República està en perill.

A Barcelona, els anarcosindicalistes i altres forces populars assalten les casernes i derroten els feixistes, el que vol ser un cop militar ràpid es converteix en una guerra. El 20 de juliol els barcelonins proclamen la revolució popular, es col·lectivitzen empreses. Les esglésies cremen, grups d'incontrolats assassinen capellans i gent de dreta. La guerra ha començat, malgrat tot Barcelona és una ciutat esperançada.

El triomf dels feixistes en moltes zones de l'estat espanyol amenaça Catalunya. La societat catalana aplega esforços per convertir en indústria de guerra tota l'activitat productiva, la Generalitat actua com un veritable govern sobirà. La República dissolt l'exèrcit, Catalunya ha d'estructurar la seva defensa. Es crea el comitè de milícies antifeixistes on els anarcosindicalistes són majoria. Els milicians es dirigeixen al front d'Aragó, en un mes n'hi arriben més de 30.000, la formació de columnes és constant. L'entusiasme i els ideals encoratgen els combatents, el poble català confia en la seva victòria.

El comandant Alberto Bayo lidera una expedició catalana a Mallorca, en poder dels feixistes. La moral dels combatents és alta, desembarquen. Militars, falangistes i tropes feixistes italianes neutralitzen l'atac.

Al front d'Aragó els milicians arriben a les portes de Saragossa, Osca i Terol, l'aviació feixista italiana i nazi acaba fent superior l'exèrcit de Franco. Els milicians fortifiquen posicions, mancats d'armament resisteixen. La guerra s'intensifica dia a dia, el govern republicà imposa un comandament únic, es crea l'Exèrcit Popular. Amb la crida de les lleves la lluita deixa enrere el sentiment revolucionari. La solidaritat antifeixista es manifesta amb els milers de voluntaris estrangers que s'allisten a les Brigades Internacionals, entren en foc en els dies crític de Madrid, els franquistes assetgen la ciutat. La resistència republicana amb l'ajut de la població civil guanyen la batalla de Madrid, és el "no pasarán", la ciutat es converteix en el símbol internacional de la lluita contra el feixisme.

El bàndol franquista continua guanyant posicions. El 8 de febrer de 1937 cau Màlaga. El 26 d'abril la legió Còndor bombardeja Guernica. Pocs dies després els franquistes ocupen el País Basc. Franco persisteix en l'assetjament de Madrid, les batalles són cada vegada més dures, la del Jarama és una de les més cruentes, els feixistes, però, no guanyen posicions. Un mes després continuen la ofensiva per Guadalajara, l'exèrcit Popular s'alia amb el mal temps per aconseguir una nova victòria. Serà l'últim intent feixista per conquerir la capital republicana abans del final de la guerra.

El 24 d'agost els republicans llencen una ofensiva a l'Aragó per retardar l'avanç franquista en el front del Nord. Es troben amb Belchite, que és ple de feixistes i l'ocupen, però queda destruït. L'atac contra Saragossa es paralitza. A finals de

1937 Catalunya ha de suportar la duresa d'una guerra prolongada, la població civil es converteix en objectiu militar. Barcelona, Catalunya són bombardejades. Malgrat tot els catalans resisteixen, la victòria encara és possible.

El març de 1938 les tropes franquistes avancen, divideixen el territori republicà, València i Barcelona queden separades. L'exèrcit Popular prepara una gran contraofensiva on la República i Catalunya juguen el seu futur, a l'Ebre comença una batalla èpica. Els soldats republicans ho donen tot, els combats, però, duren mesos, la guerra de desgast es decanta a favor de Franco. El 15 de novembre de 1938 l'exèrcit Popular es retira de l'Ebre. El Nadal Franco inicia la gran ofensiva contra Catalunya, el govern organitza l'evacuació. Finalment les tropes feixistes entren a Barcelona el 26 de gener de 1939, comença la retirada. Centenars de milers de civils fugen cap a la frontera protegits per l'exèrcit republicà.

2.11 Èxode (audiovisual 2)

17)))

L'èxode d'un poble és la visió del drama de centenars de milers de republicans amuntegats a la Jonquera. La frontera està tancada, hi ha gana, fred, misèria, por, també l'esperança de trobar refugi a França.

El 27 de gener de 1939, en aquests paisatges, es concentren més de 500.000 homes, dones, nens i vells. Les autoritats franceses finalment autoritzen el pas a ferits i malalts. Arriben al Pertús aquí la frontera passa pel mig del carrer, són dues realitats que hi conviuen. Aquella mateixa nit l'exili hi entra en massa. Dies més tard l'exèrcit republicà entra en formació al Pertús, més de cent mil combatents són desarmats, els soldats es converteixen en refugiats, tancs, vehicles i material de guerra són confiscats. Aquestes imatges recullen els moments d'incertesa de prop de 500.000 persones al seu pas per la frontera.

Des de França les notícies se segueixen amb interès i preocupació, l'allau de refugiats s'estén com una taca d'oli per la Catalunya Nord mentre els franquistes arriben a la frontera. El govern francès ha de controlar la situació, es creen camps de concentració i s'habiliten centres d'acolliment, una multitud de gent desesperada és distribuïda per tot França. La caiguda de Catalunya i el començament de l'exili esdevenen notícies de primer ordre internacional, el món recull aquest drama. Periodistes estrangers es traslladen a la frontera per transmetre un moment viu de la història de l'Europa contemporània: el destí incert de centenars de milers de republicans.

Els noticiaris francesos de l'època van reflectir el drama de l'exili d'aquesta manera: "en llargues i esfereïdores caravanes que fugen de les tropes nacionals, la població espanyola franqueja els Pirineus i ve a refugiar-se a França. De tots els homes només els mutilats, els malalts i els vells són autoritzats a quedar-se a França, els combatents són posats a disposició del govern republicà després d'unes hores de repòs, metges francesos prenen mesures contra les epidèmies mentre curen els malalts i els ferits".

Els noticiaris anglesos donen una visió apocalíptica de la retirada dels republicans: "28 de gener, a la frontera francesa comença l'èxode més gegantí que el món hagi conegut mai. Durant deu dies masses de refugiats han anat passant, l'exèrcit republicà ha cobert i protegit aquest èxode fins a la frontera".

En canvi els noticiaris alemanys posen èmfasi en l'arribada d'una població civil afamada i víctima del regnat del terror bolxevic: "fugint de les tropes victorioses del general Franco les despulles del derrotat exèrcit roig espanyol arriben a la frontera catalana on són desarmades pels soldats francesos, 45.000 milicians han estat retornats per voluntat pròpia cap a l'Espanya nacional".

Les filmacions recullen el drama de la retirada de Catalunya, són els primers dies de l'èxode d'un poble. Republicans catalans i espanyols han creuat la frontera, pors i esperances queden fixades per sempre en la mirada de l'espectador, el trauma de l'exili comença.

2.12 Mapa fronterer del Pirineu de Girona (1937-1938)

Reproducció del mapa, dibuixat i pintat a mà, de la zona fronterera entre Andorra i Portbou realitzat per la ***Inspección General de Fronteras*** (Institut de Carrabiners de la República) amb indicació dels destacaments de carrabiners al territori fronterer. És d'època de la Guerra Civil (1937-1939) i el mapa original, conservat al MUME, té unes mides de 96x316cm i prové de la casa familiar d'Amador Bech de Careda d'Agullana, on, durant la Guerra, s'hi van allotjar diferents institucions republicanes, com una delegació diplomàtica russa, ocupant els baixos de la casa, al Carrer Colom.

Fons MUME / Donació de Manel Boadas i Maria Teresa Pagès (Agullana)

18)))

El principal receptor inicial de la massa de refugiats de la guerra civil fou la República francesa i, d'una manera especial, la Catalunya del Nord. Ja des d'un primer moment, però, s'hi van afegir Mèxic, Xile, el nord d'Àfrica, l'URSS, Andorra i la Gran Bretanya i, en menor mesura, altres països europeus. L'esclat de la Segona Guerra Mundial i la ràpida ocupació de França pels nazis motivaren la fugida de molts refugiats a altres indrets, especialment a Amèrica, per bé que la República francesa es mantingué com el principal nucli de refugiats, malgrat la inseguretat de la nova situació. Molts dels exiliats es van implicar en la lluita antifeixista, ja fos amb la seva incorporació a les tropes aliades o bé en el si de la resistència. Una xifra ben significativa morí en els camps d'extermini nazis i en els enfrontaments armats. Al final del conflicte mundial, en el context de la Guerra Freda, les potències occidentals optaren per afermar el règim franquista. El que havia de ser un exili circumstancial va esdevenir un fenomen de llarga durada. Els exiliats, individualment, van haver de replantejar-se la seva mateixa situació i, col·lectivament, van haver de ressituar el paper de l'exili en la lluita per derrocar la dictadura.

Bandera de l'Exèrcit Popular de la República (1937-1939)

100 Brigada Mixta, 11a Divisió, Vè Cos d'Exèrcit

Fons MUME / Donació de l'Associació Catalana d'Expresos Polítics del Franquisme i l'Associació Memorial Democràtic dels Treballadors de SEAT

La 100 Brigada Mixta estava integrada en l'11a Divisió de l'Exèrcit Popular de la República, també anomenada Divisió Líster. Aquesta divisió d'infanteria, constituïda en la seva major part per soldats vinculats a l'òrbita comunista i dirigida pels comandants Enrique Líster Forján i Joaquín Rodríguez López, va ser present, durant la Guerra civil, a diversos fronts com el Jarama, Brunete, Belchite, Terol, Aragó, Ebre i Catalunya.

Després de la Batalla de l'Ebre, arran de l'ofensiva *nacionalista* contra la resta del territori català, la 100 Brigada Mixta va participar activament en la defensa de les Borges Blanques, Alcanó, Cogul, Igualada, Girona, Sarrià de Ter i la zona fronterera al nord de Figueres. Amb gran disciplina i capacitat de combat va cobrir l'evacuació de civils i altres unitats militars durant la retirada. Alhora, a aquesta voluntat de resistència del conjunt de l'11a Divisió, també se li han atribuït alguns episodis de violència a la rereguarda, els quals haurien tingut lloc setmanes abans de l'ocupació total de Catalunya per part de les forces franquistes.

La tarda del 9 de febrer de 1939, la 100 Brigada Mixta va travessar la frontera per Portbou. Aquesta bandera va acompanyar Enrique Líster en el seu exili a França, a les antigues URSS i Txecoslovàquia. Va tornar de l'exili després de l'amnistia de 1977 i va ser dipositada a l'Associació Enrique Líster l'any 1990.

3.1 Europa: els anys de plom

19)))

L'esclat de la Segona Guerra Mundial el setembre de 1939 i l'ocupació nazi de França tingué unes repercussions importantíssimes per als refugiats. En un nou context de guerra, una gran majoria retornà a l'Espanya franquista empesa per la seva difícil situació en els camps, la pressió de les autoritats franceses i l'esperança del compliment de les promeses franquistes de no emprendre cap tipus de repressió contra ells. L'adscripció a partits d'esquerra i a forces democràtiques de gran part dels refugiats republicans que van restar en una Europa en guerra, motivà que hi hagués una implicació col·lectiva decididament favorable als aliats. Un posicionament estimulat també per l'actitud del general Franco en favor de les forces de l'Eix, que s'evidencià en fets com l'enviament de la División Azul espanyola al front rus o la mateixa persecució que van patir els exiliats en els territoris controlats pels nazis. En aquest darrer sentit, cal recordar especialment, pel seu valor de símbol, la detenció de Lluís Companys a França per part de la Gestapo, que el lliurà a Franco perquè el pogués afusellar a Barcelona el 1940.

3.2 Els camps de concentració francesos

20)))

L'allau humana de refugiats que entrà a principis del 1939 a la República francesa va haver de ser acollit en instal·lacions improvisades i, en un primer moment, sense les condicions mínimes d'habitabilitat, cosa que explica la gran mortaldat que hi va haver. La xifra de morts s'estima en prop de 15.000 víctimes. L'internament en camps d'homes, dones i mainada era inicialment una solució provisional, en espera de poder-los acollir en més bones condicions o bé de poder

retornar-los a l'Estat espanyol. A l'estiu del 1939 es buidaren molts d'aquests camps, sobretot dels instal·lats a la Catalunya del Nord, a causa del gran nombre de retorns que hi hagué en aquelles dates. L'esclat de la guerra els va tornar a omplir de nou, amb un gran nombre d'estrangers "indesitjables", segons la terminologia emprada pel règim de Vichy, entre els quals hi hagué un gran nombre de jueus, molts dels quals van ser derivats posteriorment als camps d'extermini nazis.

3.3 Josep Bartolí

21-22)))

Els dibuixos que Josep Bartolí (Barcelona, 1910 – Nova York, 1995) realitzà sobre la seva experiència personal en els camps de concentració francesos van molt més enllà del testimoni documental. En ocasions són veritables apunts del natural, però d'altres vegades adquireixen un sentit oníric i simbòlic d'una gran contundència plàstica. En conjunt ens revelen el seu autor com un dels artistes mundials que millor ha tractat la temàtica concentracionària.

3.4 Agustí Centelles

23)))

Les fotografies d'Agustí Centelles (València, 1909 – Barcelona, 1985) gairebé no necessiten presentació. Unànimement és considerat com un dels grans fotògrafs de la guerra civil i l'exili subsegüent. Reputat fotoperiodista dels anys 30 i plenament compromès amb la causa republicana, quan marxà a l'exili, el 1939, es va endur nombrosos negatius perquè no caiguessin en mans dels franquistes.

Internat al camp de Bram durant gairebé un any, hi va poder muntar un laboratori fotogràfic i hi realitzà nombroses imatges. Retornà a Barcelona el 1947, però sense els negatius de les fotos realitzades durant la guerra i l'exili, que no anà a recollir fins al 1976, ja mort el dictador.

3.5 Camp de concentració de Bram (Audiovisual 3 i 4)

24)))

Milers i milers de refugiats republicans van a parar a als camps de concentració, França es veu desbordada. El fotògraf català Agustí Centelles arriba al camp de Bram, com ell milers de refugiats provinents d'Argelers, Sant Cebrià i Barcarès entren al camp. Centelles retrata aquell moment amb la seva càmera, una mirada propera als interns republicans.

El govern francès construeix camps a tota velocitat, però quan envia els refugiats a Bram encara no està acabat, el fotògraf Roger plasma la versió oficial. Els refugiats republicans estan tancats, vigilats i rodejats de filats. A la porta del camp el primer que fan els gendarmes és escorcollar els soldats republicans; els interns són vigilats des del mirador. La convivència diària crea complicitats entre gendarmes i interns. El locutori al camp és un lloc de trobada, els republicans i passen hores. El correu és una de les poques alegries pels interns, tot i així, totes les cartes han passat per la censura. Els barracons s'acaben de construir, hi viuen prop de 17.000 republicans la major part soldats de la República. Les condicions són dures, els barracons tenen goteres quan plou, els companys dormen amuntegats en llits de palla. Les autoritats franceses visiten Bram per les queixes dels refugiats sobre les condicions de vida, els republicans mantenen la disciplina encara se senten soldats de l'Exèrcit republicà.

Dins del camp els refugiats disposen d'un consultori mèdic, la sarna i la disenteria estan a l'ordre del dia. El govern francès s'esforça per millorar les condicions del camp, no és suficient, la higiene és deplorable, no hi ha lavabos individuals només

n'hi ha de col·lectius. Les fotografies oficials del camp mostren l'aprovisionament de queviures, els refugiats republicans, però, passen misèria, fred i malalties. Molts companys de Centelles moren a Bram.

3.6 Vitrina – La sortida de les autoritats republicanes. El Coll de Lli (La Vajol)

Per aquest coll muntanyós (710 m.), camí de Les Illes (Morellàs –Les Illes, Vallespir), van fugir centenars de civils i militars, entre els quals es compten els màxims representants de les institucions republicanes: Manuel Azaña, Diego Martínez Barrio (acompanyats per Juan Negrín), Lluís Companys i José Antonio Aguirre. Bona part d'aquestes personalitats no va tornar mai més a la seva terra d'origen.

La República Espanyola a l'exili

Amb la caiguda militar de Catalunya, el febrer de 1939, les autoritats republicanes del govern central van creuar la ratlla fronterera. La manera com es va sortir del país, el dia 5 de febrer de 1939, a hores diferents i evitant coincidir amb els representants dels governs autònoms català i basc, va posar en evidència les greus discrepàncies entre el govern central i els governs autònoms.

El President del Govern, Juan Negrín, va acompanyar el seguici del president de la República, Manuel Azaña, i del president de les Corts, Diego Martínez Barrio, fins a Les Illes-Morellàs i va retornar. El dia 9 de febrer va creuar de nou la frontera, coincidint gairebé amb l'arribada de les tropes franquistes a la frontera del Portús. Després del cop d'Estat Casadista, el març de 1939, Juan Negrín s'exilià a França. Tant bon punt s'acaba la guerra, l'abril de 1939, s'organitzen les juntes i els serveis d'ajut als exiliats i la representació política de la República a l'exili, primer amb seu a Mèxic i després a París, amb diversos governs, fins a l'extinció de la dictadura militar franquista.

3. 7 Vitrina – Vida cultural als camps de concentració francesos

25)))

Passats uns mesos després del gran èxode, la vida quotidiana als camps de concentració francesos millorà substancialment, gràcies a la iniciativa d'organitzacions d'ajuda als refugiats de signe divers i d'iniciatives individuals, com fou el cas d'**Elisabeth Eidenbenz** (Zurich, 1913-2011), que organitzà una maternitat a Elna per contenir l'alta mortalitat infantil. A la millora material de les condicions de vida a l'interior dels camps, s'hi va afegir l'organització d'activitats culturals de tota mena impulsades per part dels mateixos internats: edició de revistes, organització de cursos d'alfabetització, creació de corals (de gran tradició a Catalunya), lectura de diaris, etc... Així mateix, es va poder establir un canal regular de correspondència entre els interns i els seus familiars.

3.8 Recreacions contemporànies Nicole Bergé

26)))

Ribesaltes: Restes trobades als camps, de Nicole Bergé (Nay, 1961). El camp de Ribesaltes, començat a construir com a recinte militar el 1938, va internar refugiats republicans a partir del gener de 1941. Més tard també hi van ser internats, entre d'altres, jueus (molts dels quals deportats als camps nazis), presoners alemanys, austríacs i italians (1944-47), i *harkis* (1962-64). Des del 1986 ha estat un centre de retenció d'immigrants il·legals. Nicole Bergé ha realitzat un treball fotogràfic a partir de les restes que ella mateixa hi ha trobat, a la recerca de rastres d'humanitat. La seva intenció va més enllà de la fotografia i entra en una reflexió introspectiva de caràcter ètic i cívic en qüestionar-se quina hauria estat la seva posició davant d'un esdeveniment com aquell.

3.9 La Generalitat a l'exili

27)))

El 1939, la Generalitat aconseguí instal·lar-se a París i operar, de manera encoberta (sota el nom de *Laietana Office*), en favor dels exiliats. L'ocupació de França i l'afusellament del president Lluís Companys (el Terrós, Urgell, 1882 – Barcelona, 1940) crearen una situació de confusió política. Josep Irla (Sant Feliu de Guíxols, 1874 – Sant Rafael, Provença, 1958) en fou nomenat nou president, però, paral·lelament, a Londres es nomenà un Consell Nacional presidit per Carles Pi Sunyer, que es dissolgué després de la guerra mundial. A causa de la renúncia del president Irla, el 1954 s'elegí Josep Tarradellas (Cervelló, Baix Llobregat, 1899 – Barcelona, 1988) com a nou president, que assegurà la continuïtat de la institució, de manera unipersonal, fins al restabliment de 1977.

3.10 La implicació en la Segona Guerra Mundial

28)))

La intervenció dels exiliats republicans en la resistència francesa contra l'ocupació nazi i a les tropes de la França lliure fou molt notable i ara ha començat a ser reconeguda. També fou prou significativa la intervenció de diferents republicans catalans en el si de les tropes britàniques i soviètiques, alguns dels quals han deixat el seu testimoni. Aquest és el cas de Sebastià Piera (Santa Maria de Meià, la Noguera, 1917), que exposà la seva experiència personal en el si de l'exèrcit soviètic en el llibre *El soldat de Pandora*. O el cas de Joan Pujol, *Garbo* (Barcelona, 1912 – Caracas 1988), l'espia doble que, al servei dels britànics, jugà un paper decisiu en l'èxit del desembarcament de Normandia. Foren molts els qui

moriren en actes de combat. Un tribut col·lectiu que no fou reconegut al final de la Segona Guerra Mundial.

3.11 Fons fotogràfic de l'Amical de Mauthausen

29)))

Aquestes fotografies procedeixen del mateix laboratori SS del camp de Mauthausen. Els clixés i negatius es van poder conservar perquè uns quants presoners que hi feien de fotògrafs, entre les quals Francesc Boix (Barcelona, 1920 – París, 1951), arriscant les seves pròpies vides, van treure'ls clandestinament del recinte. Boix, que fou l'autor d'algunes de les fotos del fons, participà també en els judicis que es feren al final de la guerra contra els nazis. El seu testimoni acusador i les fotografies que es mostraren foren decisives en la condemna d'alguns dels implicats. El 1996, l'Amical de Mauthausen va arribar a un acord amb el Museu d'Història de Catalunya perquè custodiés i administrés aquest fons fotogràfic.

3.12 Vitrina - KL Mauthausen

30)))

La xifra total d'exiliats republicans que foren reclosos als camps nazis s'acosta a les nou mil persones, de les quals més de dos mil eren catalanes. Aquest ingent nombre de catalans féu que hi hagués molts testimonis d'aquell horror, d'entre els quals destaca el llibre *K.L. Reich*, de Joaquim Amat-Piniella (Manresa, 1913 – Barcelona, 1974). Aquesta obra, escrita pocs mesos després a la sortida del camp, però que no fou publicada fins al 1963, és un punyent relat equiparable, en

intensitat, als de Primo Levi, Jorge Semprún, Imre Kertész o Jean Améry (Hans Mayer).

3.13 Mauthausen (Audiovisual 5)

31)))

Amb la derrota dels Tercer Reich queda al descobert la realitat dels camps d'extermini nazi, no hi ha paraules per descriure aquell horror. Els aliats entren als camps de la mort, es converteixen en testimonis d'aquella macabra realitat, el món ha de conèixer aquell infern. Els soldats americans filmen les primeres imatges a mesura que alliberen els camps, són les úniques proves documentals de la barbàrie.

El 16 d'abril de 1945 els aliats alliberen Buchenwald, el 29 d'abril entren a Dachau. Quan arriben a Mauthausen, el 5 de maig, el camp ja ha estat alliberat pels mateixos presoners, entre ells molts catalans.

Durant la Segona Guerra Mundial milers de refugiats republicans són deportats als camps nazis amb la connivència de la dictadura franquista, per a Franco els rojos no són espanyols. A Mauthausen hi arriben més de set mil deportats republicans, uns dos mil són catalans, porten el triangle blau d'apàtrides, els alemanys els anomenen "*rotspanier*", rojos espanyols. Dins del camp suporten condicions de vida infrahumanes, el destí de dos de cada tres *rotspanier* és la mort. Mauthausen i els altres camps nazis queden per sempre més fixats en la memòria col·lectiva de tot el món. Una història així no es pot tornar a repetir, aquest és el jurament que fan els supervivents: *no oblidar*.

A poc a poc els camps es buiden, deportats de totes les nacions tornen a casa, els refugiats republicans són l'excepció, no tenen país, són apàtrides. Finalment és el govern francès qui els acull, l'exili continua.

3.14 Nuremberg (Audiovisual 6)

32)))

L'holocaust no es pot oblidar, s'han d'exigir responsabilitats. Després de la Segona Guerra Mundial els països vencedors s'uneixen per jutjar els responsables de l'horror nazi. El novembre de 1945 s'inicia el procés de Nuremberg, el Tribunal Internacional pronuncia per primera vegada a la història un veredicta clar pel que fa a crims de guerra i contra la humanitat. Els principals dirigents supervivents del Tercer Reich són condemnats: *"Reconeix entre els acusats alguns dels visitants al camp de Mauthausen que vosté hagi vist quan hi estava internat?, quan el va veure? El 1943 era al camp de Gusen per negocis de la construcció, també va ser a la pedrera de Mauthausen, jo no el vaig veure perquè era al servei d'identificació i no podia sortir del camp, però durant aquestes visites el cap de serveis (Ekensits) va fer tota una pel·lícula Leika que jo vaig revelar"*.

Francesc Boix és un deportat català a Mauthausen, com a fotògraf treballa dins el laboratori del camp destinat a usos policials. Allà arrisca la vida i recupera nombrosos negatius que mostren la realitat del camp: pràctiques d'extermini i vistes d'autoritats. Boix amaga el material.

Aquestes proves documentals són una de les claus d'acusació contra els dirigents del Tercer Reich a Nuremberg. Poc abans del judici Francesc Boix acusa a Franco de complicitat. El fotògraf desvetlla unes declaracions del comandant en cap de Mauthausen Franz Ziereis: *"s'havia creat una comissió de liquidació a Berlín per ordre de Serrano Súñer, els espanyols ja no havien d'existir"*.

3.15 Recreacions contemporànies. Pilar Aymerich – Francesc Abad

33)))

La fotògrafa Pilar Aymerich (Barcelona, 1943) realitzà aquesta imatge l'any 1972 a Barcelona. Hi apareixen, en primer terme, Ferran Planes; després, Joan Pagès i, finalment, Joaquim Amat Piniella. La disposició, en filera, dels retratats rememora la traumàtica experiència que tots tres visqueren en els camps de concentració nazis. La foto serví d'il·lustració per al llibre pioner sobre el tema de Montserrat Roig *Els catalans als camps nazis* (1977).

El muntatge de Francesc Abad (Terrassa, 1944) que aquí presenta és una confrontació entre dues fotografies. En una hi ha l'escala de la mort de la pedrera de Mauthausen. A l'altra, l'escala de la catedral de Girona per on baixa el dictador. Abad vol que el públic associï les dues imatges, perquè Franco fou el responsable de la mort de milers de refugiats republicans als camps nazis, ja que va desentendre's, davant de les autoritats alemanyes, de la seva sort. Cosa que equivalia a una sentència de mort.

3.16 El viatge a Amèrica

34)))

La possibilitat d'embarcar-se cap a Amèrica fou vista pels exiliats republicans com un alliberament, tant per als qui van partir abans del conflicte bèl·lic mundial, com per als qui ho feren quan aquest ja havia esclatat. Dues organitzacions, la SERE (Servicio de Evacuación de los Republicanos Españoles) i la JARE (Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles), varen ser les encarregades de l'organització d'aquestes expedicions. Mèxic principalment, la República

Dominicana i, d'una manera encoberta, Xile, foren els països que, des del principi, més obertament acceptaren refugiats polítics i col·laboraren en la seva evacuació. Entre l'abril de 1939 i fins al 1948, Mèxic acollí un total de 21.750 refugiats dels quals un 20% eren catalans. A la República Dominicana, el 1939, hi varen anar uns 3.500 més. En menor nombre també acolliren exiliats l'Argentina i Colòmbia. Acabada la guerra mundial, molts dels exiliats a Amèrica van poder instal·lar-se a Cuba i a Veneçuela. En aquest darrer país, el contingent català fou molt nombrós, ja que eren la majoria dels prop de 20.000 exiliats republicans que s'hi van instal·lar.

3.17 Amèrica (audiovisual 7)

35)))

A principi de 1939 Europa està amenaçada pel feixisme, la situació als camps de refugiats republicans esdevé crítica. Milers d'exiliats a França volen emigrar cap a un nou continent, Amèrica, persegueixen l'esperança d'una vida millor.

El govern de la República manté la legitimitat, el SERE i la JARE organitzen les principals expedicions. Mèxic és el primer país que accepta l'entrada de refugiats, el seu president, el general Lázaro Cárdenas, no reconeix l'Espanya franquista.

Entre abril i agost de 1939 arriben a Mèxic prop de 6.000 refugiats. A París el poeta Pablo Neruda esdevé nou cònsol xilè a França. Juntament amb el SERE preparar una nova expedició de refugiats espanyols amb destí a Valparaíso. Uns 2.000 republicans embarquen a Bordeus en un vaixell de càrrega condicionat per portar passatgers, és el Winnipeg. Entre els passatgers hi ha molts catalans, mentre s'allunyen de terra ferma canten l'*Emigrant*, són moltes les famílies de refugiats republicans que aconsegueixen creuar l'Atlàntic, els dibuixos reflecteixen la odissea, és la mirada innocent dels més petits, els nens són els fills de l'exili.

El 3 de setembre de 1939 els diaris xilens celebren l'arribada del Winnipeg. Els refugiats republicans desembarquen amb il·lusió. A terra s'assabenten de la notícia, ha començat la Segona Guerra Mundial, són els últims que viatgen en temps de pau.

3.18 Vitrina – Els vaixells de la llibertat

36)))

Els noms dels vaixells que transportaren els refugiats a Amèrica esdevingueren mítics en la memòria de l'exili republicà. A Mèxic hi anaren el *Sinaia* (1939), el *Flandre* (1939), l'*Ipanema* (1939 i 1940), el *Mexique* (1939), el *Cuba* (1940), el *Quanza* (1941) i el *Nyassa* (1942). A Xile, el *Winnipeg* (1939). A Santo Domingo el *Flandre* (1939), el *Lassalle* (1939 i 1940) i el *Cuba* (1940). Durant la guerra el trajecte fou molt perillós a causa de l'armada alemanya. Així, el vaixell *Formosa* es va veure implicat en la batalla del Ríu de la Plata on el cuirassat alemany *Graff Spee* fou enfonsat.

3.19 El cas del ministre xilè Abraham Ortega

Retrat d'Abraham Ortega Aguayo (Lumaco 1891-Santiago 1951), Ministre de Relacions Exteriors de Xile durant el Govern de Pedro Aguirre Cerda. Tenaç defensor del dret a l'asil per a assegurar la integritat de persones immigrants i refugiades. Va ser la figura clau per a què més de dos mil refugiats republicans espanyols arribessin a Xile en el vaixell "Winnipeg" per iniciar una nova vida en llibertat. El seu compromís amb la tasca diplomàtica i la seva adscripció als valors universals de la llibertat i la solidaritat, li atorguen un lloc destacat en la seva qualitat de defensor dels drets humans de les víctimes de la persecució política ocasionades per les guerres.

3.20 La dialèctica exili - interior

37)))

En un primer moment, el gros de l'oposició antifranquista es trobava a l'exili, en espera que el triomf dels aliats comportés el derrocament del franquisme. La frustració d'aquesta expectativa suposà un cop molt dur per al conjunt de l'exili, que va veure minvar el seu contingent numèric i el seu pes polític. Ja el 1951 la vaga de tramvies a Barcelona s'organitzà bàsicament des de l'interior, sense que l'exili en tingués la direcció política. A la dècada dels seixanta, el pes de l'actuació a l'interior va créixer espectacularment i això motivà diferents tensions, en el si dels mateixos partits i organitzacions antifranquistes, entre l'exili i l'interior. Tanmateix, l'exili fou clau fins al final de la dictadura com a indret d'acollida dels grups opositors: s'hi celebraven els congressos i les trobades, massius i públics, s'hi editaven la majoria de les publicacions dels diferents grups, hi havia les seus de les direccions dels partits i organitzacions antifranquistes i fou la gran caixa de ressonància per tal que la denúncia de la dictadura de Franco assolís una dimensió internacional.

3.21 L'època negra de la dictadura (Audiovisual 8)

38)))

A la fi de la Segona Guerra Mundial Franco continua al poder. La victòria de les democràcies obre el camí a un nou ordre internacional, els vencedors però, toleren el dictador. Espanya esdevé refugi de nazis tot i les pressions internacionals perquè siguin repatriats i jutjats.

Franco imposa el nacionalcatolicisme, l'Església es converteix en una eina de control social. La dictadura controla amb mà de ferro qualsevol oposició, la repressió contra els vençuts és constant. Malgrat això, molts catalans tant de l'interior com de l'exili continuen la lluita per la llibertat, les presons de Franco estan abarrotades. Falange, Secció Femenina i Auxilio Social imposen l'ordre i la moral, regna la por i el silenci, la postguerra és una època negra, amb gana i misèria. L'ONU veta l'ingrés d'Espanya en l'organisme internacional, l'exili confia en la fi de la dictadura. França tanca la frontera amb Espanya, el règim respon amb manifestacions d'adhesió incondicional a Franco. Anglaterra i Estats Units reclamen la retirada pacífica del dictador, els franquistes es recreen amb accions que evoquen la victòria sobre els republicans. La situació econòmica s'agreuja, la població en pateix les conseqüències, el règim queda debilitat. El dictador s'obsessiona amb l'enemic exterior i contra el comunisme, s'intensifiquen les desfilades militars en record de la victòria. L'aïllament internacional de Franco és total.

3.22 Vitrina – Lluita antifranquista des de l'interior

39)))

El triomf dels aliats contra el feixisme animà els exiliats a intentar forçar la caiguda de Franco, ja fos per mitjà de la pressió internacional davant les noves instàncies que sorgiren (fou aleshores, el 1945, que es constituïren les Nacions Unides), ja fos per mitjà de la pressió armada. Comunistes i anarquistes assajaren, en uns primers moments, aquesta via. Es féu famós l'intent d'ocupació de la Vall d'Aran, el 1944, per part d'uns quants milers de guerrillers sota comandament comunista. El fracàs de l'experiència obligà a un replantejament general de la lluita de l'exili contra el franquisme, malgrat que l'activitat guerrillera de signe anarquista es mantingué a l'interior fins a la dècada de 1960.

3.23 La continuïtat de la dictadura. Foto Franco – Eisenhower

40)))

Malgrat els intents de l'oposició antifrancquista de derrocar el dictador, Franco es va poder consolidar en el poder gràcies al suport que va rebre dels Estats Units i de la Gran Bretanya, que el van considerar, en el context de la guerra freda, com un mal menor davant d'un hipotètic govern que no seguís fil per randa les seves directrius. En un principi arribaren a fer una condemna formal de règim, però no tardaren gaire a donar-li suport. El 1951 l'ambaixador nord-americà s'instal·là a Madrid i el 1953 se signà un transcendental acord de col·laboració. Un cop estabilitzat el règim, s'evidencià que l'exili -al qual i fins a la mort de Franco, s'anirien incorporant nous elements provinents de l'interior- seria el gran enemic del dictador.

3.24 Eisenhower (Audiovisual 9)

41)))

La croada contra el comunisme canvia el panorama internacional, la guerra freda és la salvació de Franco, Estat Units ara recolza l'Espanya anticomunista.

El 21 de desembre de 1959 el president Eisenhower visita per primer cop el país, Franco el rep amb els braços oberts: *“El comunismo no es para nosotros un producto de exportación al que pueda decirse que se le recibe o se le cierran las fronteras”*. Els dos països aprofundeixen les seves relacions, el règim rep una important ajuda econòmica a més, Estats Units avala la rehabilitació de la imatge d'Espanya a nivell internacional a canvi, s'instal·len bases militars nord

americanes al territori espanyol, Franco s'assegura la permanència al poder. A l'exili regna la decepció.

3.25 Vitrina – Lluita antifranquista des de l'exterior (publicacions polítiques / Foto Asamblea)

42)))

La majoria de les publicacions dels diferents partits i organitzacions antifranquistes que clandestinament es van distribuir a l'interior havien estat editades a l'exili. El gran problema de la premsa editada a l'exterior era entrar-la clandestinament i evitar els controls fronterers. La persecució i repressió policial feia molt difícil l'edició a l'interior de publicacions complexes, com podia ser una revista periòdica, ja que exigia un mínim de qualitat editorial. Una altra cosa eren els fulls volants i el pamflets, que molt sovint no eren impresos sinó ciclostilats i que, per tant, no calia que fossin estampats en una impremta. Es donava el cas que algunes publicacions realitzades a l'interior, per tal de deslliurar-se de la persecució policial, donaven com a peu d'impremta alguna capital europea, com París o Ginebra.

(Foto) Manifestació de l'Assemblea de Catalunya

L'Assemblea de Catalunya (1971) fou la instància unitària que a Catalunya dirigí, amb gran efectivitat, la lluita antifranquista. Demostrà la seva capacitat de mobilització en diverses ocasions, però sobretot en el procés final de derogació del franquisme, quan, entre d'altres iniciatives, convocà la concentració massiva de l'11 de setembre del 1976 a Sant Boi de Llobregat. Fou el preludi de la gegantina manifestació en favor de l'Estatut d'autonomia de Catalunya de l'11 de setembre de 1977. Quinze dies després d'aquesta macromanifestació, un decret reial restablí la Generalitat provisional.

3.26 L'oposició al Règim franquista (Audiovisual 10)

43)))

A l'exili, el Partit Comunista i el Partir Socialista Unificat de Catalunya preparen l'escenari d'una gran trobada internacional, s'organitza amb l'ajut del Partit Comunista Francès.

El juny de 1971 trens provinents de tota França arriben a París, són els únics que circulen a les vies, és dia de vaga general. L'estació queda abarrotada de refugiats espanyols i catalans. Milers de comunistes i simpatitzants de tot Europa es concentren a la capital francesa. El míting reuneix refugiats republicans de 1939, fills de l'exili i emigrants econòmics, també hi participa gent de l'interior: *“de haber tenido la facilidad, es decir, de una forma abierta por parte de la policía en la salida de la frontera hubiesen sido miles i miles los que hubiesen pasado los Pirineos a participar en este acto”*. Les imatges són filmades per un col·lectiu de realitzadors internacionals en solidaritat amb la lluita antifranquista, molts són catalans: *“una salutació cordial al PSUC de Catalunya, per la seua defensa i la preparació de la solidaritat amb els obrers de l'empresa SEAT, amb de tot cor, un exiliat del 39”*.

Per a la plana major del Partit Comunista és una demostració de força que trenca la dependència de la Unió Soviètica, l'eurocomunisme és la nova doctrina: *“nos reunimos aquí como lo hacemos siempre los comunistas para hablar de la vida y de la lucha, de nuestras esperanzas e ilusiones, de nuestra confianza en el futuro luminoso de nuestra patria”, “y al decir Viva España digo también Gora Euskadi Ascatuta, y digo, y digo también Visca Catalunya Lluire, y digo también Viva Galiza Ceibe”*.

Les hores i hores de material rodat són introduïdes clandestinament a Catalunya, a Barcelona es munta la pel·lícula. El míting aconsegueix el seu objectiu: els comunistes s'han convertit en la primera força política d'oposició al franquisme. A Catalunya mentrestant la lluita obrera s'intensifica.

Una pel·lícula rodada clandestinament a Barcelona s'exhibeix a Milà: *“grupos numerosos (...) nos han dado ataque a todos, ha habido unos disparos al aire y se han ido, no hemos podido...”*.

L'exili entre en acció un altre cop. A Milà la delegació exterior de Comissions Obreres organitza una gran exposició de pintura per recaptar fons per la lluita del moviment obrer antifranquista: *“bien se ve que aquí se trata de esa España de la reja, la tortura, la mordaza”, “todos los trabajadores codo a codo por el pan, a la huelga yes, a la huelga...”*, *“los trabajadores en Milán serán unidos a los trabajadores españoles en su lucha antifascista”*.

A Milà l'exposició agrupa personalitats internacionals de la cultura i de l'exili, l'acte és filmat per cineastes catalans, la pel·lícula s'exhibeix arreu d'Europa, molts artistes col·laboren cedint obres, se subhasten pintures de Picasso, Miró, Guinovart i Tàpies, entre altres. *“Somos parte de la Asociación de Trabajadores Españoles Emigrantes de Suiza, de la ATEES, podríamos aportar algo aunque no fuese más que comprando el catálogo, verdad, porque no disponemos de muchos fondos”*.

Comissions Obreres obté fons importants per liderar la lluita obrera contra el franquisme i poder ajudar als presos polítics.

3.27 El retorn simbòlic d'alguns polítics exiliats. Foto Tarradellas

44)))

La mort de Franco fou un cop molt dur per al règim dictatorial. La pressió popular feta contra els hereus del règim impedí la seva continuïtat i forçà un procés democratitzador. Això facilità el retorn de molts exiliats. D'altres, però, ja fos en desacord amb el procés seguit per liquidar la dictadura o perquè havien arrelat en d'altres països, decidiren no retornar. La vinguda del president Tarradellas, el 23 d'octubre de 1977, fou un moment clau en el restabliment de l'autogovern català.

La seva frase, “Ciutadans de Catalunya, ja sóc aquí”, segellà el retorn de la Generalitat, que finalment es regí per l'Estatut d'autonomia de 1979.

3.28 La mort de Franco (Audiovisual 11)

45)))

L'any 1975 Franco ingressa a l'Hospital de la Paz a Madrid, és l'inici de la seva llarga agonia. Els informes mèdics sobre el seu estat de salut és fan públics als ciutadans: *“la evolución de la enfermedad de su excelencia, el jefe del Estado”*, tothom és conscient que s'apropa el final de la dictadura. Des de l'interior i des de l'exili es viu el moment amb gran esperança, el canvi de règim és possible. El 20 de novembre de 1975 comença la batalla per la successió del dictador: *“españoles, Franco ha muerto. Quiero agradecer a cuantos han colaborado con entusiasmo, entrega i abnegación en la gran empresa de hacer una España unida, grande y libre”*.

El sapel·li i enterrament del dictador es converteix en una demostració de força de la dreta franquista que vol continuar al poder. Llargues cues de gent propera al règim s'acomien de Franco: *“adiós mi general”*. Mentrestant els exiliats i l'oposició al règim celebren la fi de l'enemic. S'inicia una dura pugna entre els partidaris de continuar el règim i l'oposició demòcrata.

Una nova etapa s'obre en la història d'Espanya i de Catalunya. Dos dies després de la mort de Franco el rei Joan Carles és ratificat com a Cap d'Estat espanyol, Adolfo Suárez és nomenat President del Govern, inicia tot un seguit de reformes per aconseguir una democràcia amb uns límits imprecisos.

Es respiren aires de llibertat, el govern pren mesures que permeten l'alliberament de presos polítics, molts refugiats republicans retornen a casa després de la mort de Franco.

La mobilització popular esdevé clau per aconseguir una veritable democràcia, a Catalunya les manifestacions són constants. La dirigent anarcosindicalista Federica Montseny arriba a Barcelona per participar en un multitudinari míting de la CNT a Montjuïc: *“en donde tantos de nuestros compañeros y tantos hombres de izquierda han dado su vida por la libertad”*. És la primera vegada que trepitja Catalunya des del final de la Guerra Civil.

El 1977 el govern prepara les primeres eleccions legislatives, es legalitza el Partit Comunista, s'assenten les bases per a un nou sistema democràtic. La dirigent comunista Dolores Ibárruri, la Pasionaria, retorna a Espanya en un clima d'entusiasme general: *“hace más de 40 años que físicamente me alejé de Euskadi”*.

L'11 de setembre de 1977 el poble català es mobilitza a favor de l'Estatut d'Autonomia, prop d'1 milió de ciutadans surten al carrer. El 23 d'octubre de 1977 el President de la Generalitat a l'exili, Josep Tarradellas, arriba a Catalunya: *“ciudadans de Catalaunya, ja sóc aquí”*. El seu retorn suposa el restabliment de la Generalitat de Catalunya, és una gran victòria pel poble català.

SALA 4. LA VIVÈNCIA DE L'EXILI

46)))

El testimoni de la pròpia vivència té un valor incontestable per a tota reconstrucció històrica, ja que permet conèixer allò tan difícil de copsar per als qui no van viure l'experiència. Només d'aquesta manera es pot recuperar allò que no donen ni les xifres asèptiques ni la documentació oficial. Certament és una visió subjectiva, però també viscuda intensament i que, per tant, respon a una realitat profunda. El record d'alguns dels supervivents de la diàspora del 1939 es complementa amb el testimoni dels seus descendents i dels qui van passar posteriorment a engruixir les files de l'exili a causa de la persistència del règim dictatorial.

4.1 Testimonis de l'exili SALA TESTIMONIS (6 testimonis, 20' de durada) (Audiovisual 12)

47)))

CARME CASAS: "L'exili comença quan has d'abandonar la casa. Què abandones tot lo que t'és estimat per tu: els teus records, les teves vivències. I que et trobes que marxes i no saps on t'aniràs, ni si tornaràs o no tornaràs.

EULÀLIA SANGENÍS: Per això ja veiem que teníem que passar calamitats, ja es veia perquè tu quan veies allò, aquella gent desmanegats, d'aquella manera, que algun es moria pel camí; jo he vist gent morta pel camí deixada a la cuneta eh!.

JOSEP COLOM: Salvar la pell. Per a mi l'exili va ser només això, passar-les totes les prostitutes que deia jo, però salvar la pell. Jo tenia por de deixar la pell pel camí.

CARME CASAS: Perquè era una rua de gent que marxava sense girar-se a mirar endarrere sinó que tirava endavant, en busca de algo, d'una porta que li donés una seguretat, una tranquil·litat.

EULÀLIA SANGENÍS: Doncs la meua mare pobra dona, va agafar un sac i allà va posar uns llençols i una muda per nosaltres. Jo estava passant tot just la regla, me'n recordo com si fos ara que la meua mare, a l'últim, va tindre d'agafar i em sembla que hasta em posava trossos de roba qualsevol.

CARME CASAS: Estàs pensant que ho has perdut tot, la casa, els amics i arriba un moment en que dius, ja he perdut lo que més podia perdre, la pàtria.

LUIS MARTÍ BIELSA: Pensàvem que per anar a passar a França, doncs... seria pues, no sé... alliberant-se de tota una sèrie de misèries que havíem estat passant durant tota la guerra, que seriem rebuts com a herois que havíem fet front al feixisme durant casi 3 anys...i teníem aquesta esperança, esperança de veure ja d'una vegada per totes acabar amb tots els patiments que havíem tingut, totes les misèries que havíem passat, guarint-se de les malalties que portàvem a sobre i només passar els Pirineus, només passar la línia fronteritza (fronterera), ens vam donar compte que estaven ofegats.

CARME CASAS: Són moment angoixosos, són moments molt difícils, són moments que casi be no els recordes perquè el cervell quan són aquestos moments tan dusos, tan difícils, fa com una esponja i esborra perquè no pateixis tant.

LLUIS MARTI BIELSA: Jo portava a les mans el fusell que m'havien entregat l'any 1937 i va fer la guerra amb mi, i em va saber molt de greu haver-lo de llançar amb una pila de fusells que hi havia només passar la frontera.

PEDRO PERALTA: Si Francia no nos hubiera acogido pues donde hubiéramos ido, pues al fondo del mar, como quería que fuera Queipo de LLano.

CARME CASAS: Vaig fer un pensament: tu estàs sola, no saps on està la família, no tens ningú amb qui reclinar-te i apoiar-te... I ara en endavant què passarà?. Continuaràs estant sola?

LLUIS MARTI BIELSA: Veies gent amb galons de comandant de tinents coronels que eren tractats com si fossin escombraries, com si fossin basura.

JOSEP COLOM: I ens van considerar com enemics, perquè com que estaven a punt d'entrar en guerra amb els alemanys, tot el que era estranger era un enemic potencial. I els espanyols com que eren rojos pues eren encara eren més enemics potencialment i ens tenien tancats perquè .. perquè els altres no agafessin perquè els altres no agafessin la malaltia que teníem nosaltres de ser vermells.

LLUIS MARTI BIELSA: Ens varem fer passar la nit al Voló en un camp d'oliveres en plena nit, molt de fred, plovisquejant, aquest dia sense res per aixoplugar-te, simplement llençat en un camp d'oliveres. Algú va tenir la idea de començar a agafar 4 branques i fer un foc i al cap d'una estona ja no era un, ja eren 3 o 4, més tard ja eren 50 o 60 i després es va convertir tot en petits focs... perquè la gent necessitava escalfar-se i menjar alguna cosa, reposar de lo que havia estat la retirada. A l'endemà al de matí, quan es va fer de dia, el camp d'oliveres pràcticament havia desaparegut.

CARME CASAS: El govern francès no es va preocupar de nosaltres, però el poble francès, el Socorro Roig francès, els mestres francesos i el partit comunista francès, tanta por dels comunistes, van ser els únics que van tenir una solidaritat amb el poble espanyol en aquell moment.

PEDRO PERALTA: El propio cura de St. Llorenç de Cerdans, entonces no había carretera para la frontera, eh. Era camino de mulos, eh, camino de machos. Había una ermita y les dio la llave porque había nieve y demás para que durmieran en la ermita. Cuando hubo la liberación los compañeros albañiles que habían pasado por quel lado se fueron al cura este, le vamos a arreglar la ermita porque usted se lo merece todo. Total eran ateos, eh!

EULÀLIA SANGENÍS: *"en el campo de Argelers Sur mer nos fuimos a meter pa no comer".... Sí, No rieu no, sí cantaven això "i por todas partes donde vas te gritan por detrás alé, alé, Viento, chabolas incompletas, ladrones de maletas, arena y mal olor"*, sí cantaven aquesta cançó. I ara quan hi vaig anar semblava que la sentís per allà.

CARME CASAS: Era principis de febrer del 39, feia molt de fred i sense menjar, i amb un tren fred i sense poder-te estirar...era molt trist. Per aquelles ventanilles no hi havia més que mans en demanda d'un tros de pa.

LLUIS MARTÍ BIELSA: Van començar a llençar pans, com si ploguessin pans. Aquests pans no arribaven a terra, ni arribaven sencers, aquests s'esmicolaven pel camí. Hi havien 4 mans, 5 mans per agafar un pa, i

aquestes mans estaven afamades i els pans es trencaven i la meitat queia per terra i es barrejaven amb la sorra. Allà vam començar a donar-se conte de que la persona es factible a perdre la dignitat. Allò no era digne.

CARME CASAS: La nostra roba l'havien pres cap a la desinfecció, i allí no sabies si posar-te així (i es tapa amb les mans) o posar-te així. Jo patia. Jo em sentia humiliada.

EULÀLIA SANGENÍS: Venen i fan fer una llista de les dones que vulguin anar amb l'home, la meva mare s'hi va apuntar i bueno nena, anirem amb el papa, anirem amb el papa, si amb el papa, a dalt del tren...

CARME CASAS: I quan vaig sortir de la dutxa i vaig veure aquella multitud de dones i xiquets i homes grans i joves, homes grans joves no havien vingut. Allí mirant-se els uns als altres. No gosaven mirar-se perquè tenien vergonya, estaven nussos.

EULÀLIA SANGENIS: No se quin poble era, que ens van fer un canvi, sense moure's del tren, sense moure's van fer el canvi, i llavors ens van portar cap aquí, en direcció Espanya, vam entrar aquí a Espanya i cap a la presó de Montjuïc.

LLUIS MARTÍ BIELSA: Quan la gent sentia a l'avió que venia a filmar aquelles baralles que hi havien entre nosaltres per agafar un pa, deixàvem que el pa caigués a terra si era necessari i aixecàvem el puny mirant a l'avió.

CARME CASAS: El teu sentit de dignitat es puja per més amunt perquè te la veus trepitjada. I tu no la vols perdre. I si tu no dius la perdré, no la perds.

JOSEP COLOM: Un s'acomoda a moltes coses. Les ganes de sobreviure són més importants que res, són les més importants. I llavors el sobreviure era quedar-se a França!.

CARME CASAS: Estava les ànsies de supervivència i ens vam posar a menjar, rodejats de tot el poble. M'entens? rodejats de tot el poble que ens miraven com a bitxos rars, realment érem bitxos rars.

JOSEP COLOM: *En la playa St. Ciprien existe un campo muy especial donde los especialistas de cabeza van a dar. Son cien pasos por 70 tenemos doble alambrada, debajo chapa ondulada y además tres barracas la cocina y un sitio para cagar. Hubo pronto poca gente pero enseguida empezó a entrar. Venían unos de los campos, los otros de Perpignan y si bien se estaba en obras comenzaron a alojar. La familia fue creciendo y además somos más de 200 y ahora caben muchos más. Perquè quan vaig entrar jo érem 140. Los chicos de la cocina no lo hacen nunca del todo mal. Si el garbanzo sale crudo la lenteja está quemá. Corre corre con el plato que el pito ha sonado ya, i si no acudes bien presto ocurrirá que los hinchas del reenganche tu ración se zamparán.* Això es repetia en aquesta última estrofa, se zamparán.

Això ho cantàvem cada vespre a la meva barraca, la barraca tres.

CARME CASAS:

Érem apàtrides, Franco ens va negar la nacionalitat d'Espanya, ens la va treure. França no ens reconeixia com emigrants polítics, no teníem treball, no teníem documentació.

PEDRO PERALTA: A mi no me quisieron dar trabajo porque era refugiado, en la Unic. Y mi hermano en la Citroen lo mismo, todo y siendo recomendado, porque éramos refugiados.

JOSEP COLOM: Érem forasters. Érem estrangers i allà un estranger no tenia dret a fer gran cosa. Treballar i callar. Treballar, menjar i dormir i callar. I ocupar-se de les seves coses, però no de les coses franceses.

LLUIS MARTÍ BIELSA: La nostra guerra s'havia convertit en una primera batalla. L'havien perduda, aquella batalla l'havien perduda, però n'hi havien d'altres. El feixisme encara estava viu, a França vam poder-ho comprovar i vam fer l'altra batalla, fins acabar amb el feixisme a Europa, va ser una altra batalla i la vam guanyar aquella.

CARME CASAS: Amb una Alemanya nazi, no podíem somniar a tindre un país alliberat. I nosaltres lluitar contra el feixisme era lluitar a favor de la llibertat de la República Espanyola.

LLUIS MARTÍ BIELSA: Quan s'acaba la segona guerra mundial ens donem compte que hi ha una altra batalla més que és la d'Espanya que encara no s'ha acabat

CARME CASAS: Lluitar per la llibertat, sempre val la pena malgrat que et costi molt. N'has d'estar convençut, si no estàs convençut no ho facis.

LLUIS MARTÍ BIELSA: Quan es van veure els espanyols desfilant cap al cementiri de Père Lachaise amb la bandera republicana, amb les insígnies republicanes, amb els galons de l'exèrcit francès del Batalló Llibertat del primer regiment de París.

Quan ens van reconèixer com espanyols, el crit unànim de tota la gent, fins arribar al cementiri va ser: Franco au poteau!, (s'emociona). Franco a la forca!. Visquen els exiliats espanyols!. Va ser tot el camí cridant: Franco au poteau!, Franco a la forca! Tot el camí que va durar lo menos 3 hores.

GERARD BERNABEU: En el 42 el meu pare d'Alger se'n va anar a Orà a ajuntar-se amb el seu germà. Sempre pensant que tornarien a Espanya, que la guerra s'acabaria i que Franco tindria que marxar d'Espanya perquè després d'haver guanyat al feixisme italià i alemany el feixisme espanyol tindrien que desfer-se'n d'ell...i els anys passant, passant, passant.

LLUIS MARTÍ BIELSA: Que jo estava en un lloc per estar segur, però que Espanya era el meu país i que jo havia de tornar sobretot a Catalunya!. Jo somiava Barcelona tu!.

GERARD BERNABEU: Ademés la situació econòmica que teníem en València no era gaire bona, es dir, que no ens podíem quedar allí. El fet d'anar, de marxar a Orà va ser reunir la família una cosa que era principal. La meua àvia deia si jo pogués anar de València a Orà a peu, me n'aniria.

EULÀLIA SANGENÍS: El retorn..., el retorn és pitjor, per això pitjor que tot l'exili, al meu modo de veure, perquè jo la vaig passar molt grossa. Quan anàvem a dormir, només que se parava un cotxe a la porta de casa, la meua mare i jo agafades de por.

LLUIS MARTÍ BIELSA: Havíem sentit parlar de la repressió, de la dictadura i tot això però no l'havíem viscut. I nosaltres veníem aquí a Espanya valents, sense por !. I al cap d'un temps d'estar nosaltres aquí ens van donar compte que no teníem raó nosaltres de mostrar-nos d'aquella manera, que els companys que estaven aquí eren els que tenien raó, que nosaltres tenien que tenir por també.

GERARD BERNABEU: Es va aturar el autobús i la meua germana em va dir mira el papa, mira. I jo vaig mirar i no..., havien moltes persones i no sabia qui era el meu pare. I va ser ella al baixar del autobús que diu mira papa i aquí vaig descobrir el meu pare. Tenia 11 anys.

JOSEP COLOM: Estava segur que no podia tornar. Vull dir que no se'm va passar mai al ...vaig estar malalt, vaig tenir moltes coses però mai vaig pensar tornar mentre hi havia en Franco. Ni després, ni abans, ni a últim hora que ja havia molts que tornaven, jo no vaig voler tornar mai.

GERARD BERNABEU: El 4 de maig de 1948 vaig descobrir el meu pare. I curiosament el meu pare, al 48 vivia a l'hotel, amb la maleta, preparat per tornar a Espanya.

PEDRO PERALTA: Nosaltres ens queda exiliar-se o callar, que no pots pas callar o veritablement la presó.

JOSEP COLOM: Sempre he estat espanyol jo. Refugiat espanyol i ara espanyol sense ser refugiat. Perquè, perquè pensava tornar a casa. No m'he volgut fer mai francès, no m'ha interessat fer-ho, tenint la dona i fills francesos podia...era més fàcil fer-ho...

PEDRO PERALTA: Nos hemos hecho franceses por la razón de que como mi hija estaba en la Educación Nacional queríamos que verdaderamente no hubiera problemas porque hay que decirlo también todo.

GERARD BERNABEU: No puc dir que soc francès perquè tinc molta diferència. Tinc les arrels del meu pare.

JOSEP COLOM: Vaig tornar el dia... la vetlla del 15 de juny del 77 que van haver les primeres eleccions que deien democràtiques.

GERARD BERNABEU: Perpinyà no és ma casa. Fa 40 anys que visc aquí, en aquest pis, no. Demà tornaré a Poeta Cabanyes on vivia la meva família, i al cap d'una setmana em trobaria tan a gust com aquí.

EULÀLIA SANGENÍS: Jo me'n recordo de tot eh, de tot de tot. Ara jo ho visc, jo ho veig.. ara jo ho estic veient tot això que t'explico, com si fos aquí.

48)))

Encara avui no hem recuperat plenament el gran llegat generat per l'exili, conformat per totes aquelles realitzacions fetes pels exiliats. Abasta els camps més diversos, des de realitzacions artístiques, científiques, intel·lectuals i polítiques fins a les professionals, comercials i empresarials, ja que fou un exili fructífer, malgrat tot. Molts dels refugiats arribaren als països d'acollida amb un ric bagatge cultural i professional que van poder aplicar en la nova terra d'adopció i contribuir, així, al seu desenvolupament intel·lectual i material. Inversament, els exiliats es van beneficiar també del contacte amb altres cultures (algunes més desenvolupades) en un ambient de llibertat que no hi havia en el país d'origen, cosa que els va permetre realitzar una obra que difícilment haurien pogut fer si no s'haguessin exiliat. En aquest espai es pretén contribuir a la recuperació d'aquesta aportació, que reclama no ser oblidada si volem fer una avaluació ponderada del nostre passat més recent.

5.1 TESTIMONIS I HERÈNCIES DOCUMENTALS DE L'EXILI

Milers de dones i homes van romandre per sempre més marcats per l'exili. L'excepcionalitat traumàtica d'aquesta experiència ha comportat que molts dels exiliats/des hagin conservat durant anys documentació d'índole diversa que testimonia la seva vivència. Fruit de donacions i cessions dels protagonistes de l'exili republicà, en aquest espai es mostren, de manera alterna, alguns d'aquests materials. Aquestes fonts permeten observar l'exili des d'una òptica més individualitzada i personal.

5.1.1 Selecció d'11 testimonis

1. **Antoni Fradera Mayolas** (Badalona, 1914 – Barcelona, 1974)

Va néixer el 1914 a Badalona, col·laborà de ben jove amb l'editorial Proa, posteriorment s'incorporà al negoci familiar de perruqueria i va ser excursionista aficionat. El 1934 va participar activament als Fets d'Octubre. Va evitar la repressió i l'empresonament gràcies al fet que es va poder amagar en una masia familiar. A l'inici de la Guerra Civil es va integrar a les milícies pirinenques del Batalló de Muntanya (Companyia d'Esquí del Regiment Pirinenc núm. 1 de Catalunya) i, des de l'abril de 1938, a la 43 Divisió (72 Brigada Mixta), essent destinat a diferents punts del Pirineu català i aragonès. Durant aquella etapa bèl·lica, conjuntament amb altres milers de soldats, va patir el setge de l'Exèrcit franquista en la cèlebre "Bolsa de Bielsa".

Va marxar a l'exili després de l'ocupació de Catalunya el mes de febrer de 1939. Arribat a França va ser internat en diversos camps de concentració. A l'inici de la Segona Guerra Mundial es va incorporar a una Companyia de Treballadors Estrangers (CTE) al Departament del Mosa (Regió del Gran Est), a la Línia Maginot. En el decurs de la Segona Guerra Mundial, a causa de la seva condició de prestatari civil integrat a l'Exèrcit francès, fou detingut pels alemanys a la seva entrada a França el juny de 1940.

Com a presoner de guerra va romandre, des de juny a desembre de 1940, a l'Stalag V-D d'Estrasburg. Posteriorment, amb el vist-i-plau de les autoritats del *Nuevo Estado* franquista, fou deportat al camp de concentració nazi de Mauthausen (número d'identificació 4.796) des de desembre de 1940 fins al seu trasllat, el 1943, al subcamp de Gusen (número d'identificació 43.031). Fradera va sobreviure fins a l'alliberament del camp, el mes de maig de 1945. Durant el seu període de confinament no es va assabentar de la mort de la seva mare l'abril de 1944.

Entre 1945 i 1949 va viure entre Perpinyà i París i, amb l'ajuda dels seus amics exiliats i també dels Quàkers americans, va fer un curs de perruqueria a París i es va refer poc a poc de la depressió i el desànim en què havia caigut. Va tornar a Barcelona el 1949, i el 1952 es va casar amb Maria Giró Marsal (Badalona, 1919), la seva promesa des de 1935. Va viure a Barcelona, va tenir dues filles i va morir el novembre de 1974. Així mateix, en relació a la seva esposa, cal destacar l'amistat d'Antoni Fradera amb el germà d'aquesta, Modest Giró. En efecte, Antoni Fradera i Modest Giró foren companys en el front de guerra al Pirineu i a l'exili a França. No obstant això, el periple de Modest Giró fou ben diferent, ja que va poder viatjar el 1940 a EUA, Colòmbia i Veneçuela. Va retornar a Catalunya el 1949, el mateix any que Fradera.

Fradera va col·laborar activament en la creació de l'Amical de Mauthausen de Catalunya i d'Espanya durant els anys 60 i 70.

L'any 2016 la seva esposa Maria Giró i les seves filles Mariona i Núria van cedir al MUME el fons documental de l'Antoni Fradera i Modest Giró, que inclou objectes i documents, entre els quals hi ha un interessant epistolari que s'inicia el 1936 i finalitza el 1949. Una petita selecció d'aquests documents es mostren en aquesta vitrina.

2. **Maria Dolors (Lola) Cos Roget** (Figueres, 1904 – París, 1992) fou professora i traductora de llengües i escriptora republicana exiliada a França.

Filla del llaurer i comerciant Josep Cos Casademont (Figueres, 1868 – Montauban, 1944) i Pilar Roget Oliveras (Figueres, 1867 - Montauban, 1941), germà de Rossend Cos Roget (Figueres, 1898 - París, 1967) i neboda del fotògraf i polític figuerenc Narcís Roget Oliveras (Figueres, 1873-1950).

Va estudiar llengües (francès i anglès), mecanografia i taquigrafia a Figueres i de ben jove, entre 1921 i 1922, va presidir una associació catòlico-patriòtica, el pomell de joventut "Les Gràcies de L'Empordà" de Figueres.

Va compaginar les classes de francès i anglès amb les conferències sobre el paper social i polític de la dona i la publicació d'articles de temàtica cultural i política a diferents mitjans i rotatius, de Figueres i de Barcelona, com *La Veu de l'Empordà*, *Empordà Federal*, *La dansa més bella*, *La Rambla*, *L'Opinió* i *D'ací i d'allà*.

Entre 1921 i 1936 va publicar més de 40 articles en totes aquestes publicacions. Entre 1929 i 1932 va publicar la major part d'articles i va participar activament a les campanyes a favor del vot femení i de l'Estatut de Catalunya de 1931. Més endavant va formar part del Grup Femení d'Esquerra, vinculat a ERC (Esquerra Republicana de Catalunya). El seu pare fou militant d'ERC i ella estava vinculada a la lluita cultural i política al voltant del líder republicà empordanès Josep Puig Pujades (Figueres, 1883 –Perpinyà, 1949).

Durant la Guerra Civil va treballar un temps com a administrativa interina a l'Ajuntament de Figueres, entre 1937 i 1939, i al final de la Guerra va marxar a l'exili amb els seus pares.

Es van establir a Montalban (Departament de Tarn i Garona, Regió Occitània –Pirineus Mediterrani) i Tolosa de Llenguadoc (Departament de l'Alta Garona, Regió Occitània –Pirineus Mediterrani), on la Lola va treballar de professora i mecanògrafa. Va col·laborar amb el *Comité National Catholique de Secours aux Réfugiés d'Espagne* i amb l'*American Friends Service Committee -Quakers Américains* entre 1941 i 1945. Els seus pares van morir, primer la mare, el 1941, i després del pare, el 1941, a Montalban.

El 1945 va marxar a viure al Voló, al Rosselló (Departament dels Pirineus Orientals, Regió Occitània –Pirineus Mediterrani), des d'on va publicar una narració curta al setmanari *L'Espagne Républicaine. Hebdomadaire politique et littéraire*, publicat a Tolosa de Llenguadoc. Aquest text, titulat "Hors cours" (Fora de circulació), la seva obra més extensa, està basat en la seva experiència personal de l'exili a Montalban i va ser publicat l'abril de 1946.

Després de viure un temps al Voló (1945-1946) el 1948 es va traslladar a París, on va viure la resta de la seva vida fins que va morir, el 1992.

Actualment el fons documental de l'exili de Lola Cos està conservat al MUME (Museu Memorial de l'Exili) a la Jonquera i els historiadors empordanesos Alfons Romero i Miquel Serrano estan treballant en un estudi biogràfic i històric sobre Lola Cos Roget.

3. Josep Dorca Darner (Ridaura, Ripollès, Girona, 1920 – Ceret, Pirineus Orientals, França, 2005)

Josep Dorca, a finals de 1937, amb 17 anys, va anar voluntari al front de guerra del Jarama, a Arganda (Madrid).

La primavera de 1938 va iniciar la seva formació com a pilot de l'aviació de l'Exèrcit republicà. El seu *Quadern de vol* (1938-1939) ressegueix la seva formació a l'Aeròdrom de La Ribera (San Javier) y Los Jerónimos (Múrcia)¹ fins que el maig de 1938 esdevé pilot i és destinat a diferents aeròdroms, com el d'Alcantarilla, seu de la *Escuela elemental de vuelo*, La Ribera, Lorca (escola de Caces) i La Aparecida (Cartagena, Múrcia), on va fer en total, més de 200 hores de vol.

El darrer vol és el que fa de Lorca (Múrcia) a Mostaganen (Algèria), el 25 de març de 1939, quan marxa a l'exili al nord d'Àfrica. Allà va estar empresonat a la presó civil d'Orà i va passar pels camps de concentració de Morand i Suzzoni (Boghari, Algèria) i Bou-Arfa integrat a la 12ª CTE (*Compagnie de Travailleurs Étrangers*) fins a la tardor de 1940, treballant al transsaharià, el 1941, a la línia de Bou-Arfa (Marroc) a Colomb-Bechar (Algèria). Un cop va sortir dels camp va treballar per la Resistència fent sabotatges i repartint premsa clandestina fins que va ser fet presoner el juliol de 1941 per les forces col·laboracionistes dels nazis. Va ser alliberat el juliol de 1943. Es va establir a Alger i es va casar amb una descendent de valencians, amb qui va tenir una filla, el 1946.

Amb la Independència d'Algèria a tornar a França el 1962 i es va establir a Ceret, on va obrir un bar i va jubilar-se fins a la seva mort, el 2005.

La seva filla, Eliane Dorca, va fer donació al MUME de diverses pertinències i còpies de documents del seu pare, com els que es poden veure en aquesta vitrina.

1 Santiago de la Ribera (San Javier, Múrcia) era la Seu de la *Jefatura de Escuelas de la Fuerza Aérea Republicana y escuela de combate, bombarderos y observación*. La *Base de Aviación Militar de Los Jerónimos* era a Múrcia va ser una caserna d'instrucció militar de l'Exèrcit de l'Aire.

4. Família Serra Miralles. Miquel Serra Grabulosa (Roda de Ter, 1921 – Perpinyà, 1989) i Lluïsa Miralles Forcadell (Ulldecona, 1928).

Miquel Serra i Grabulosa, després de la mort del seu germà al front de Madrid, es va allistar voluntari amb 17 anys a l'Exèrcit republicà i es va incorporar al front el 1938, on va arribar a ser comissari polític. Fou ferit a Blanes durant la Retirada i va passar la frontera amb ambulància. Un cop a França, després d'un temps d'hospitalització prop de Montpeller, va passar pels camps de concentració d'Agde i de Sant Cebrià. Amb l'esclat de la Segona Guerra Mundial va formar part de la 118ª Companyia de Treballadors Estrangers (CTE) i va anar al front. El maig de 1940 va ser fet presoner pels alemanys a Braydunnes, prop de Dunkerque. Va ser portat a Alemanya i Àustria, on va ser empresonat més d'un any a l'Stalog XVII-B de Krems (Àustria). El desembre de 1941 va ser traslladat al camp de concentració de Mauthausen (*Konzentrationslager Mauthausen*), on va entrar a treballar a la cantera i com a ordenança dels SS. Posteriorment va formar part de l'organització de la lluita clandestina dins el camp. Va sobreviure fins l'alliberament del camp, el 8 de maig de 1945, per part de les tropes aliades i va ser repatriat a França, on coneixerà la Lluïsa Miralles, exiliada republicana.

Lluïsa Miralles Forcadell és filla de l'últim tinent d'alcalde republicà de l'Ajuntament d'Ulldecona. Es va exiliar amb la seva família l'abril de 1938 a Barcelona i a França l'any 1939, amb 10 anys, i va patir l'estada al camp de concentració d'Argelers i l'ocupació de França per les tropes alemanyes. El 1947, un cop acabada la Segona Guerra Mundial, va conèixer Miquel Serra, que es convertiria en el seu marit, a la festa de *L'Humanité*, a París, a la parada del PSUC. Tant la Lluïsa com en Miquel van participar activament amb la clandestinitat del PSUC a Espanya des de França. Van tenir tres fills i van viure a indrets com Caen i Perpinyà.

Miquel Serra va formar part dels exdeportats i familiars que van fundar, el 1962, l'Amical de Mauthausen a Barcelona i, des de 1965, va iniciar una important tasca de recuperació i de difusió de la memòria dels camps nazis i dels milers de presoners republicans espanyols a través de les juntes de diferents associacions com l'Amical de Mauthausen i el Comitè Nacional d'Antics Deportats de París. El 1976, **Miquel Serra**, entre d'altres, va ser un dels testimonis que van fer possible l'obra de Montserrat Roig, *Els catalans als camps nazis*, pionera en la reivindicació i la recuperació de la memòria dels republicans catalans empresonats als camps nazis. El 1979, **Miquel Serra** va redactar unes memòries sobre la seva història personal.

5. Alexandre Blasi Boher (Alentorn, Artesa de Segre, 1910- Barcelona, 1989)

Blasi va ser tinent de carrabiners destinat a La Vajol i encarregat del darrer desallotjament del patrimoni artístic de la Mina Canta (La Vajol), Mas Perxés (Agullana) i de Can Descals (Darnius) entre l'1 i el 9 de febrer de 1939.

La documentació conservada per la Família Blasi dona testimoni de la vivència de la Guerra i l'exili a França d'**Alexandre Blasi Boher** (1910-1989), tinent de carrabiners destinat a La Vajol. El mateix dia que les tropes franquistes arribaven a la frontera francesa al Pertús, Blasi va marxar a l'exili pel Coll de Lli i les Illes.

El tinent **Blasi**, carrabiner des de 1937, va ser destinat a La Vajol després de la construcció del búnquer de la Mina Canta, que es va utilitzar per a dipositar i protegir or i divises de la República en cas d'ocupació o perill d'altres territoris republicans. A La Vajol, **Blasi** va conèixer a **Pepita Darner Pagès**, d'Agullana, que anys després seria la seva esposa.

Blasi és conegut sobretot perquè va dirigir una part de l'evacuació del patrimoni artístic i del Tresor de la República a França des dels diversos dipòsits situats a La Vajol, Agullana o Darnius i, alhora, també perquè va protagonitzar el trasllat del darrer dels camions que van creuar la frontera abans de l'ocupació franquista de l'Empordà, el dia 9 de febrer de 1939.

Blasi va residir a França, a la zona de Perpinyà, on va treballar ajudant a companys carrabiners i coneguts interns als camps de concentració per a refugiats republicans de les platges rosselloneses, fins que va

ser traslladat per les autoritats franceses per treballar a Saint-Chamas, a la Regió francesa de Provença, Alps i Costa Blava.

Va retornar a Barcelona la primavera del 1942. A través dels seus dietaris i documents epistolars es pot reconstruir la seva experiència de l'exili a França, els seus contactes i activitats i alguns detalls importants de l'evacuació del patrimoni artístic els darrers dies de la Catalunya republicana.

6. Pere Mañosa Mañosa (La Garriga, 1900-1986)

Pere Mañosa va ser Capità d'Intendència de l'Exèrcit Republicà i va marxar a l'exili. Va conservar els dibuixos fets per un company d'exili als camps de concentració del Rosselló el 1939.

El 2014 la seva família va fer donació al MUME de 109 dibuixos i aquarel·les i 27 documents del seu pas per l'exili entre 1939 i 1942 -va sortir dels camps de concentració per a refugiat per a integrar-se el 1941 al 405è GTE (Groupe de Travailleurs Étrangers) a Meyssac (Departament de la Corrèze)- i el seu retorn a l'Espanya franquista l'estiu de 1942 amb la seva estada a la presó a Figueres. Va ser alliberat finalment el desembre de 1943.

La col·lecció de 109 dibuixos, d'autor desconegut i recollits en tres quaderns, mostren diferents vistes dels camps de concentració i de la vida dels refugiats.

7. Fons Tassart.

Aquest fons està format per diversos documents pertanyents a Marie Ghislaine Tassart, de Lille (França). El pare de Marie Ghislaine Tassart era Capità de la Guàrdia Mòbil i va ser destinat al sud de França durant la Retirada, als camps de concentració per a refugiats republicans espanyols. Establí relació amb diversos exiliats, entre ells **Lluís Moreno Pallí**, mestre i músic català, i amb un col·lectiu d'artistes refugiats i internats als camps de Sant Cebrià i Agde.

Entre els documents d'aquest fons hi ha un exemplar de la Revista escolar "Canigó"², que es pot veure a la Sala "La Diàspora" del MUME, i diversos programes d'activitats i commemoracions culturals celebrades als camps de concentració de Sant Cebrià i Agde, com els que es poden veure en aquesta vitrina.

8. Família Vázquez Marquínez

Fruit de la donació al MUME, l'any 2012, del Sr. Carlos Vázquez Marquínez (Madrid, 1933), disposem d'aquesta documentació que ressegueix el pas d'una família vinculada a l'Exèrcit republicà cap a l'exili, els darrers dies abans de passar la frontera i refugiar-se a França.

Manuel Vázquez Seco (El Ferrol, Galícia, 1890 – La Tranche, Isère, França, 1973) estava afiliat al PSOE i al sindicat UGT. Va fer la seva carrera militar a l'Escola Naval de San Fernando (Cadis) i més endavant fou destinat a Maó (Menorca). Durant la Guerra Civil va lluitar amb l'Exèrcit republicà ocupant el càrrec de Capità de Corbeta en el cos de Marina, i també fou nomenat tinent general i cap del cos de radiotelegrafistes.

La família Vázquez Marquínez estava formada per Manuel Vázquez Seco, Felipa Marquínez Gómez (Santibáñez, Extremadura, 1897 – La Tranche, Isère, 1980), i els fills Carlos, Consuelo, Nieves, Alberto, Adolfo i Carmen. El dia 4 de febrer de 1939, davant la derrota republicana, Manuel Vázquez s'exilia a França amb la seva família sortint de Roses fins a Portvendres. Un cop a França van ser allotjats a Vernet dels

² La Revista escolar "Canigó" Nº 1 (Edición de 30 ejemplares) es va publicar al Camp de concentració de Sant Cebrià de Rosselló el 1939. Consta de 17 pàgines amb treballs escolars i està fet a tinta, llapis de colors i mecanoscrit sobre paper. Aquest exemplar està dedicat per Louis Moreno Pallí, com a director de la revista, a M. Tassart "*avec notre reconnaissance en nom de enfants et instituteurs*".

Banys i posteriorment internats als camps de concentració d'Argelers i Ribesaltes. Manuel Vázquez, durant la Segona Guerra Mundial, va treballar de manera obligatòria per l'Exèrcit alemany, que ocupava França, al camp de l'Île d'Aurigny, obligat a treballs forçats en una pedrera, i a l'anomenat "Mur de l'Atlàntic", a les illes del Canal de Jersey i Guernsey i a Brest. Va fugar-se d'allà, amb el seu fill, però els alemanys els tornaren a fer presoners. Finalment, el setembre de 1944 foren alliberats per membres de les tropes aliades.

Per la seva banda, quan van poder sortir del camp, la Felipa i la resta de fills van allotjar-se al Château de Gramond (Departament d'Ain). Més endavant van establir-se a Gorps (departament d'Isère), on més tard es reuniria tota la família de nou, al final de la Segona Guerra Mundial. Actualment, Carlos Vázquez Marquínez viu a Grenoble (Isère).

9. Família Cabratosa Sender.

Joan Cabratosa Font (Sant Ferriol, 1899 – Gusen, Àustria, 1941)

Pilar Sender Acín (Saragossa, 1904 – Torroella de Montgrí, 1992)

Pilar Cabratosa Sender (Girona, 1933)

El pare de la Pilar, Joan Cabratosa, era mecànic i militar, i va arribar a capità d'enginyers de l'Exèrcit. Durant la Guerra Civil va estar destinat al Batalló núm. 136 de la Companyia Transport Automòbil.

La mare de la Pilar, Pilar Sender, era infermera i llevadora d'origens aragonesos. Es va casar amb Joan Cabratosa el 1931, un cop instaurada la Segona República i van anar a viure a Girona.

Després de la guerra tota la família va exiliar-se i el pare va ser internat al camp de concentració d'Argelers mentre la seva dona i la seva filla van ser traslladades des de Portbou a la Bretanya francesa, a Quiberon-Kerhostin i Belle-Île-en-Mer.

El setembre de 1939 es van poder tornar a reunir a Perpinyà un cop el pare va sortir del camp d'Argelers gràcies a un familiar de Perpinyà. Joan Cabratosa va passar clandestinament la frontera fins a la casa familiar de Sant Ferriol però el seu germà, falangista afí al règim franquista i alcalde en aquell moment, no el va ajudar i li va recomanar que tornés a França. Després va anar a Vierzon (Departament del Cher) i París, on també van anar, poc després, la seva dona i la seva filla. Joan Cabratosa va treballar com a mecànic a "La Précision Moderne" fent armes de guerra i, a partir de 1941, al camp d'aviació de Villacoublay, als afores de París.

El 19 d'abril de 1941 va ser detingut per la GESTAPO i dut a la presó de la Santé. A l'estiu va ser traslladat a l'Stalag XII-D (Trier, Alemanya), d'on fou traslladat a Mauthausen, on van entrar el 5 d'agost de 1941 amb el núm. 3602. Després de ser traslladat l'octubre de 1941 a Gusen, amb el núm. 13993, va morir el 30 de desembre del mateix any 1941. La seva dona i la seva filla van retornar a Espanya el 12 de febrer de 1943 per Irún per intentar trobar notícies del seu pare des de l'Espanya franquista, aliada de l'Alemanya nazi, i un cop establertes a Torroella de Montgrí, van conèixer la mort del pare i marit el 1945 a través de la Creu Roja Internacional.

La Pilar Cabratosa Sender, de professió infermera i llevadora, viu actualment a Torroella de Montgrí i participa i ha participat activament a diferents entitats i institucions del poble i la comarca, com ara la Creu Roja, l'Ajuntament de Torroella, a través de la formació política Unió de Progrés Municipal, i també l'associació de recuperació de la memòria històrica *El Triangle Blau* de Figueres. L'any 2010, Jordi Bellapart va realitzar un documental basat en la seva història familiar anomenat *Pilarín, memòries d'un exili*.

10. Família Burguès

Frimari Burguès Cañomeras (Sabadell, 1902 / Barcelona, 1996)

Hortènsia Padrós Viñals (Sabadell, 1904 / L'Hospitalet de Llobregat, 1990)

Cleopatra Burguès Padrós (Sabadell, 1925- Mèxic DF, 2015)

Heidi Burguès Padrós (Mèxic DF, 1941)

Frimari Burguès era ebenista de professió. Durant la Guerra Civil va treballar a l'aeròdrom de Sabadell (SAF 3-16), i a l'any 1938, quan van tancar l'aeròdrom de Sabadell, el van enviar a treballar al de Girona (Celrà). Al

final de la guerra va exiliar-se a França junt amb la seva dona i la seva filla Cleopatra, però a la Jonquera es van haver de separar perquè la frontera era tancada i en Frimari va passar per la muntanya i mare i filla van esperar dos dies per poder passar a França. Frimari va estar més de tres mesos als camps de concentració d'Argelers i Sant Cebrià.

Hortènsia i Cleopatra, des del Voló, van ser traslladades a la Bretanya francesa (Surzur), on van estar recloses en un castell-presó fins que, amb l'ajuda dels Quàquers anglesos, van poder retrobar-se tota la família i embarcar tots plegats amb el vaixell "SINAIA", des de Seta (Llenguadoc), en direcció a Mèxic, el maig de 1939.

La família Burguès va arribar a Veracruz el 13 de juny de 1939. Allà va néixer, poc després, l'Heidi. Durant el seu exili van mantenir contactes amb altres exiliats (Orfeó Català de Mèxic, Jocs Florals de Mèxic, etc.) i van continuar i refer la seva vida professional en els sectors alimentari, farmacèutic i de la indústria tèxtil.

Heidi Burguès va venir a viure a Catalunya el 1983, amb el seu marit i els seus dos fills. Frimari Burguès i Hortènsia Padrós van retornar per primer cop a Barcelona el 1963 i definitivament el 1990. Cleopatra va morir a Mèxic DF el 2015 i Heidi viu a Sant Cugat del Vallès. El 2019 va tenir lloc al Museu d'Història de Sabadell una exposició dedicada a l'exili de la família Burguès.

11. L'exili de l'anarquisme

Conjunt d'objectes i de publicacions anarquistes de la família García Falceto (Espanya – França – Brasil)

Celedonio García Casino (Barcelona, 1922 – Espolla, 1949)

La lluita antifranquista duta a terme pels militants anarquistes, el maquis llibertari, va protagonitzar múltiples accions a l'interior i a l'exili. Entre les activitats dels diferents grups hi havia la recaptació de béns i diners per ajudar a les famílies dels companys represaliats. En una d'aquestes perilloses i arriscades entrades i sortides del grup de **Josep Lluís Facerías**, **Celedonio García Casino** fou abatut el 26 d'agost del 1949 en una emboscada de la Guàrdia Civil a pocs metres de la frontera de l'Albera (Espolla, Alt Empordà) juntament amb **Enrique Martínez Marín** (Quique). En el lloc de les morts hi ha una placa d'homenatge, així com al cementiri d'Espolla on hi ha la seva sepultura. **Antoni Franquesa Funoll** va ser greument ferit, però **Josep Lluís Facerías** i els altres dos membres del grup van sortir sans i estalvis, i aconseguiren passar a França amb el ferit.

La filla de Celedonio García va fer donació al MUME el 2016 de diverses publicacions.

VITRINA (LLIBRES I OBJECTES)

Els 3 primers llibres són una mostra de la repressió franquista i de la visió i interpretació franquista del final de la Guerra Civil. La resta de llibres i revistes són mostra de la producció cultural i literària feta a l'exili, a França i a Mèxic, sobretot, d'escriptors, polítics, etc. exiliats. També s'inclou alguna biografia més actual sobre algun protagonista de l'exili, com ara el mestre i polític escalenc Martí Rouret.

- 1. Ley de responsabilidades políticas** de 13 de febrero 1939. Llibret de la llei, donació d'una família de la Jonquera que va ser afectada per dita llei, un regidor municipal de l'ajuntament de la Jonquera exiliat, Pere Verdaguer Taulera (La Jonquera, 1888-1966)

L'exili de la família Verdaguer (La Jonquera)

Van marxar l'àvia materna, Teresa Taulera Cullell, el pare, Pere Verdaguer Taulera, la mare, Francesca Viñas Calabuig, i els dos germans, Jordi Verdaguer Viñas i Ernestina Verdaguer Viñas. Entre principis de febrer i el dia que van arribar els franquistes (10 /02/ 39) a casa seva, al carrer major de La Jonquera s'hi va establir una farmacia de carrabiners, que va ser incendiada aquells dies.

Es van estar a Amélie les Bains (Els Banyes d'Arles, Vallespir) fent feines de mosso, pagès i altres fins el 1948. Entre aquestes feines hi ha la d'anar, forçat (Pere Verdaguer), a treballar en la construcció de fortificacions al Pla de les Bateriaes (1944) per temor a un atac alià a la costa.

L'altre germà, Emili, lluitava a l'exèrcit republicà i va ser fet presoner durant la retirada. Va passar un temps al batalló disciplinari 136, amb altres joves de La Jonquera presoners. Van estar a Agullana, Cabanes i Pont de Molins / Les Escaules (treballant en la pista cap al Barranc de Can Tretze, lloc de mort del bisbe de Terol el febrer del 39) i va desertar el 3 de maig de 1940.

J. Verdaguer aporta documentació referent al judici aparegut als butlletins oficials de la província (1940 i 1947). Hi ha l'exemplar de desembre de 1940, en el qual per l'expedient de responsabilitats polítiques, és obligat a pagar 15.000 pts, inhabilitació absoluta durant 15 anys i "extrañamiento del territorio nacional" durant 15 anys també. L'exemplar de 1947 certifica el sobreseïment de l'expedient de responsabilitats polítiques seguit contra Pedro Verdaguer Taulera. S'alcen els embargaments que hi havia contra ell (12/12/1947).

També hi ha tres notificacions, una de 1945, inculpant i citant a Emili Verdaguer, una altra de 1948, informant a Pere Verdaguer que han quedat sense efecte les penes recaigudes sobre ell i els seus béns i una altra de 12/04/1947, informant de la sanció econòmica, detallant els béns embargats el 1940 (2 cases, 2 boscos, 1 hort, 1 vinya i 1 olivar, valorat tot en 25.000 pts.)

2. Llibre *Hay Pirineos. Notas de un alférez en la IVª de Navarra sobre la conquista de Port-Bou*, Editora Nacional, Madrid, 1939 (**Ernesto Giménez Caballero**, 1939). En aquesta publicació hi ha una narració de l'arribada de l'Exèrcit franquista a Portbou el febrer de 1939, amb imatges i dibuixos de la recuperació / Ocupació de Catalunya per part dels sollevats.
3. Llibre **La marcha sobre Barcelona** (1939 - **Torre Enciso, Muro Zegri**). Publicació amb mapes i descripcions de la darrera fase de la Guerra i la ocupació de Catalunya des de perspectiva *facciosa*, inici de l'exili republicà.
4. Llibre de poesies de **Pedro Garfias Zurita**, (Salamanca, 1901 – Monterrey, Mèxic, 1967) un poeta de l'avantguarda (1940). **Poesias de la Guerra española**. Mèxic, Minerva. Donació de Rafaela Miret, Tampico, Mèxic, 2008, filla de l'exiliat Agustí Miret, gràcies a Salomó Marquès.
5. Llibre de poesies de **Federico Garcia Lorca**, (Fuente Vaqueros, Granada, 1898 – Barranc de Víznar, Granada, 1936) **Antologia poética**. editada a

Mèxic el 1944, amb textos d'A. Machado i P. Neruda i dibuixos de Bartolí i Domingo. Donació de José Maria Murià, fill de Josep Maria Murià Romaní (Barcelona 1907 - Guadalajara, Jalisco 1999), Guadalajara, Mèxic (2012).

6. Llibre **Vaso de lágrimas. Poemas de guerra, poemas del exilio, poesía de la muerte**, de Luis Vazal (Toulouse, 1957), un mestre anarquista exiliat. Donació de Marguerite Salvador (2012), filla del llibreter de Toulouse, exiliat, Josep Salvador (Librairie des Éditions Espagnoles, LEE).
7. Llibre de **Francisco Escobés** (1948). *Para quién te pintas los labios, Marilena?* Sèrie *La novela española*, núm. 1. Tolosa de Llenguadoc, França. Donació de Marguerite Salvador (2012), filla del llibreter de Toulouse, exiliat de Palafrugell, Josep Salvador (Librairie des Éditions Espagnoles, LEE).
8. Llibre de **Víctor Alba** (1947). *Diálogo sin testigos*. Sèrie *La novela española*, núm. 6. Tolosa de Llenguadoc, França. Donació de Marguerite Salvador (2012), filla del llibreter de Toulouse, exiliat de Palafrugell, Josep Salvador (Librairie des Éditions Espagnoles, LEE).
9. **Butlletí d'Informació dels Països Catalans**, dirigit per **Josep Maria Murià Romaní** (Barcelona 1907 - Guadalajara, Jalisco 1999) , núm. 123 de 1971, a Guadalajara, Mèxic. Donació de José Maria Murià, fill de Josep Maria Murià, Guadalajara, Mèxic (2015).
10. Revista **Pont Blau** núm. 62. 1957. Editat a Mèxic, director **Vicenç Riera Llorca** (Barcelona, 05-04-1903 -Malgrat de Mar, 15-05-1991). revista cultural escrita en català i que es publicà a la ciutat de Mèxic des del 1952 fins el 1963. La seva periodicitat era mensual, tenia un tiratge d'un miler d'exemplars i se subtitulava "Literatura, Arts, Informació". Donació de Margaret Townsend (2015).
11. Revista **Ressorgiment** núm. gener 1961. Editat a Buenos Aires, Argentina, director Hipòlit Nadal, d'origen del Port de la Selva. revista mensual escrita en català i que fou publicada a Buenos Aires (Argentina) del 1916 al 1972,

sent la més destacada de les revistes publicades pels catalans de l'Argentina. Donació família Burguès-Padrós (2010).

12. Revista ***Tiempos Nuevos*** núm. 2 febrer 1945, editat a Toulouse pel Moviment Llibertari Espanyol (MLE). Donació de Rosa Laviña a través de Lluís Maruny, 2009.

13. Llibre *Yo fui piloto de caza rojo* (Editorial San Martín, Madrid 1974) de **Francisco Tarazona Torán** (Mèxic DF, Mèxic, 1915 - México DF, Mèxic, 1989), pilot aviador mexicà, d'ascendència espanyola, que va combatre en la Guerra Civil Espanyola defensant la Segona República.

14. Llibre ***Cent dies de la vida d'una dona***, de Federica Montseny, Galva Edicions. Barcelona 1a edició 1977. Llibre biogràfic del final de la Guerra i l'exili. Donació de l'Associació Llibre Viu de Mataró, 2016. Federica Montseny Mañé (Madrid, 1905 – Tolosa de Llenguadoc, 1994), política i escriptora, va ser una líder anarquista. Va ser ministra durant la Segona República Espanyola i la primera dona ministra d'Espanya. De molt jove va començar a escriure sobre temes literaris, filosòfics i feministes. Va entrar dins del Sindicat de Professions Liberals de la Confederació Nacional del Treball (CNT) i també a la Federació Anarquista Ibèrica (FAI) el 1936. Va ser membre del comitè regional de la CNT de Catalunya el 1936 i ministra de Sanitat (1936 – 1937).

15. Llibre de **Cipriano Mera: *Guerra, exilio y cárcel de un anarcosindicalista*** (Editorial Ruedo Ibérico, París, 1976).

16. **Cipriano Mera Sanz** (Madrid, 1897 - Saint-Cloud, França, 1975) fou un dirigent anarcosindicalista espanyol. Paleta de professió, va començar a treballar als onze anys. Va militar en la CNT, del sindicat de la qual de la construcció a Madrid va ser president (1931). Al desembre de 1933 es va unir a Buenaventura Durruti per a establir el Comitè Revolucionari de Saragossa. Com a conseqüència, va ser arrestat i dut a presó a Burgos. En l'estiu de 1936 la vaga de la construcció havia paralitzat a més de cent mil homes. A primers de juliol, Cipriano Mera, juntament amb altres

dirigents del Comitè de Vaga de la construcció, és empresonat. La vaga de la construcció prosseguia el 18 de juliol, a l'esclatar la guerra civil. El diumenge 19, Mera és alliberat de la presó i després de participar en la derrota dels revoltats de la Caserna de la Muntanya a Madrid, ràpidament organitza, al costat de David Antona, una columna anarquista que s'uneix a la del tinent coronel republicà Ildefons Puigdemolas, que el 21 de juliol prenen Alcalá d'Henares i l'endemà la ciutat de Guadalajara. La columna anarquista de Mera es va separar llavors cap a Sacedón i la província de Conca, prenent la capital Conca, que es trobava revoltada i en mans de la Guàrdia Civil. Més tard, després de la creació de l'Exèrcit Popular Republicà, la columna de Mera es va transformar en la XIV Divisió, de la qual va ser nomenat comandant. Aquesta divisió va intervenir fonamentalment en la defensa de Madrid al novembre de 1936 i en les batalles de Guadalajara (març de 1937) i Terol al desembre del mateix any. En 1938, ja amb el grau a tinent coronel va emplaçar la seva caserna general a Alcohete (Guadalajara), lloc proper a la vila de Horche i des d'on protegia tot el sector oriental de la Capital. Va donar suport la revolta del coronel Casado el 5 de març de 1939, i la formació del Consell Nacional de Defensa. Encara que el govern de Negrín abandona Espanya el 6 de març, la situació del nou Consell Nacional de Defensa era crítica a Madrid, durant els dies 7, 8 i 9 davant la reacció de part dels tres cossos d'exèrcit (dominats pel PCE) que defensaven la capital. Però llavors Mera va llançar la seva Divisió des de Guadalajara i va assolir salvar al Consell, després d'una sèrie d'aferissats combats per les carreteres d'accés i els mateixos carrers de Madrid. Ocupat Madrid pels franquistes, Mera es trasllada a València, exiliant-se a Orà, on va ser internat en un camp de concentració. Una vegada alliberat, marxa al Marroc francès on es guanya la vida com a peó de la construcció. Després de la caiguda de França a mans dels nazis, les autoritats franquistes sol·liciten el lliurament dels refugiats espanyols en territori francès. El febrer de 1942, Cipriano Mera és lliurat pel Govern de Vichy a les autoritats franquistes. Condemnat a mort, la pena li va ser commutada per trenta anys de presó. Després d'un indult en 1946, es va exiliar a França on va treballar com a paleta fins a la seva mort en un hospital de Saint Cloud el 1975.

17. Llibre de **Ramon Moral i Querol**, *Journal d'exil (1939-1945)*, Editat a París, 1982 (primer en català, el 1979). **Ramon Moral i Querol** va néixer el 6 de gener de 1908 a l'Hospitalet de Llobregat. Fill de barber, en va aprendre l'ofici mentre estudiava la carrera de Dret. Militant d'ERC, el 1936 va ingressar en l'exèrcit republicà. Després de la desfeta de l'exèrcit republicà, va franquejar la frontera francesa i fou traslladat als camps de Sant Cebrià i Argelers, al Rosselló. Durant la segona guerra mundial es va incorporar a la Resistència. Va rebre la Creu de la Resistència. Va tornar de l'exili amb l'arribada de la democràcia, el 1977. Va morir a Torredembarra a 90 anys. <https://dietarideramonmoral.wordpress.com/>

18. Llibre d'**Agustí Bartra**, *Crist dels 200.000 braços. Refugiats catalans als camps de concentració francesos* (Edicions Proa, 1974). **Agustí Bartra i Lleonart** (Barcelona, 1908 - Terrassa, 1982) fou un poeta, prosista i professor universitari català. Participà en la Guerra Civil espanyola en el bàndol republicà i s'exilià a la primavera de 1939: passà per diversos camps de refugiats (Sant Cebrià, Argelers i Agde) abans d'arribar a Roissy-en-Brie (París), on conegué l'escriptora Anna Murià, també exiliada, amb qui es casaria i amb qui tindria dos fills. L'any 1940 embarcaren cap a la República Dominicana i després se n'anaren a Cuba i a Mèxic, on van fixar el seu domicili i on fundà la revista *Lletres* (1944-1947).

19. Llibre de **Lluís Ferran de Pol**, *De lluny i de prop* (Barcelona: Editorial Selecta, 1973). Lluís Ferran de Pol (Arenys de Mar, 1911 - l'Hospitalet de Llobregat, 1995), típic representant de la generació del 1936, o generació sacrificada – per la triple prova de foc d'una guerra, d'uns camps de concentració i d'un exili-, ens ofereix en aquest llibre un testimoni de l'època que els tocà de viure. En un desplegament amè, variat i vivaç, assistim a diverses etapes d'una vida, i en part també d'una obra viscuda i feta contracorrent. De lluny i de prop, per l'enfocament i pels temes, pertany a un tipus de literatura més aviat escàs a Catalunya, i en el qual l'acció i el contemplar, la creació i l'aventura es migparteixen unes realitats i igualment interessants. Guerra i camps de concentració, estada a països

llunyans, viatges, experiències, provatures, curiositat per les coses pròpies i per les coses alienes, són uns quants dels temes d'aquesta obra. I, entrelligada a una experiència tan vasta, la radical fidelitat a un país, a una llengua i a un destí: els nostres.

20. *Revista de Catalunya*, núm. 97, París 1940. Revista catalana publicada des de 1924. Després fou publicada a l'exili de París (1939-40) patrocinada per la Fundació Ramon Llull i on el comitè de redacció estava format per Armand Obiols (redactor en cap), Just Cabot, Pompeu Fabra, Josep Carner i Joaquim Torrens-Ibern, on hom manté el to d'alta cultura i hi ha algunes col·laboracions més de ciències. La Gestapo la va clausurar el 1940. Donació de José Maria Murià, 2011.

21. Llibre *Joc de xocs*, de **Vicenç Riera Llorca**. Alfaguara, 1970 (Barcelona, 05-04-1903 -Malgrat de Mar, 15-05-1991). revista cultural escrita en català i que es publicà a la ciutat de Mèxic des del 1952 fins el 1963. La seva periodicitat era mensual, tenia un tiratge d'un miler d'exemplars i se subtitulava "Literatura, Arts, Informació".

22. Llibre *La ciudad de madera*, d'**Agustí Cabruja** (1947). Mexico, Vértice. (signat i dedicat per l'autor el 1947 a Agustí Miret). Agustí Cabruja i Auguet (Salt, 1909 - ciutat de Mèxic, 1983) fou un escriptor i periodista català. Fou cofundador de la revista El Poble de Salt i redactor del diari L'Autonomista de Girona, alhora que militava a ERC. L'any 1936 fou nomenat secretari del governador civil de Girona, càrrec que ocupà fins que marxà al front. A la guerra civil espanyola lluità amb l'exèrcit republicà i el 1939 s'exilià a França. Després d'estar uns mesos a un camp de concentració s'establí a Montpeller, on entrà en contacte amb diversos polítics i escriptors catalans a l'exili. El 1942 marxà a Mèxic, on obrí una botiga i més tard treballà com a corrector de proves a l'editorial UTEHA. A Mèxic va publicar alguns llibres i col·laborà a les revistes Pont Blau, La Nostra Revista i Quaderns de l'exili. Des de l'any 1984 un carrer de la vila de Salt porta el seu nom.

23. Llibre *Breve historia de la Guerra Civil Española*, de Gabriel Jackson.

(Ruedo Ibérico, 1974, París. **Gabriel Jackson** (Mount Vernon (Nova York), 1921) és un historiador i hispanista estatunidenc. Víctima del Maccarthisme, es va graduar en Història i Literatura en 1942 al Harvard College i es va doctorar en la Universitat de Tolosa amb una tesi sobre el regeneracionisme de Joaquín Costa. El 1960-1961 va obtenir una beca Fulbright i des del 1965 fou professor a la Universitat de Califòrnia a San Diego. És considerat deixeble tant de Jaume Vicens i Vives com de Pierre Vilar i durant molt anys ha col·laborat amb el diari El País. També és considerat autoritat en el període de la Segona República Espanyola i la Guerra Civil Espanyola. Resideix al costat de la seva filla en l'estat d'Oregon després de viure 26 anys a Barcelona.

24. Llibre *El Peso de la derrota 1939-1944: La tragedia de medio millón de españoles en el exilio* – 1974 de A.A Bravo-Tellado (Autor)

25. Llibre *Un episodio de nuestra evacuación a Francia*, d'Andrés Capdevila, (Figueres, 1978). Donació del fill de A. Capdevila, **Ramon Capdevila, Lézignan-La-Cèbe (França) 2014.**

26. Llibre *Martí Rouret, maestro, republicano y catalán*, de Salomó Marquès Sureda. Editores: Zapopan (Jalisco) : Ajuntament de l'Escala, 2001. Martí Rouret i Callol (l'Escala, Alt Empordà 1902 - Ciutat de Mèxic 1968) fou un mestre i polític català.

Estudià a l'Escola Normal de Girona i col·laborà a les revistes L'Empordà Federal de Figueres i a L'Autonomista de Girona. El 1926 fou traslladat a Móra d'Ebre com a mestre del Centre Instructiu Democràtic i el 1930 fundà L'Ideal de l'Ebre. El 1929 fundà la Federació Radical Socialista de la Ribera i Terra Alta, que es va unir al Partit Republicà Radical Socialista.

Malgrat això, fou militant d'Esquerra Republicana de Catalunya i elegit diputat a les eleccions al Parlament de Catalunya de 1932. Fou secretari del Parlament de Catalunya, i fou empresonat al vaixell Uruguai per la seva participació en els fets del sis d'octubre de 1934. De juliol a setembre de 1936 fou nomenat conseller de sanitat i assistència, i més tard comissari

d'ordre públic i sotssecretari de la presidència de la Generalitat de Catalunya. Després de la guerra civil espanyola s'exilià primer a França i després a Mèxic amb Josep Maria Murià i Romaní el 1942. Allí va mantenir la seva vinculació a ERC i va donar suport el 1954 la presidència de Josep Tarradellas.

27. Llibre *Josep Rovira. Una vida al servei de Catalunya i del Socialisme. De Prats de Molló al Moviment Socialista de Catalunya passant pel BOC-POUM, 19 de juliol, la Divisió 29 i la Resistència Francesa*, de Josep Coll i Josep Pané (Editorial Ariel. Barcelona, 1978. Primera edició). Josep Rovira i Canals (Rubí, 1902 - Boulogne-Billancourt, Alts del Sena, 1968) fou un polític socialista català.[1] Era paleta d'ofici, milità de ben jovenet en el moviment catalanista i s'afilià a Estat Català. S'exilià el 1922 a França, participà de la planificació d'un atac a la caserna de la guàrdia civil de Sant Pau d'Ordal i restà implicat en els fets de Prats de Molló. Se n'anà a Bèlgica i a Mèxic i participà en les guerrilles de Guatemala. Tornà a Catalunya el 1932 i, després d'abandonar Estat Català amb Jaume Compte i Canelles, ambdós foren uns dels fundadors del Partit Català Proletari. Rovira però, després ingressarà al Bloc Obrer i Camperol. Fou elegit membre del seu comitè executiu, càrrec que conservà posteriorment dins el Partit Obrer d'Unificació Marxista(POUM), i destacà com a principal animador del setmanari "L'Hora". Pel juliol del 1936 representà el POUM dins el Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya i fou l'organitzador de la columna Lenin, posteriorment divisió 29, que sota la seva direcció actuà al front d'Aragó. Fou detingut després dels fets de maig del 1937 fou posat en llibertat i actuà llavors clandestinament, fins que per l'octubre del 1938 fou empresonat de nou. Pugué fugir a l'exili pel gener del 1939. A França, participà en la Resistència contra el Tercer Reich i el 1944 fou un dels fundadors del Moviment Socialista de Catalunya. El llibre és donació de la seva néta, Clara Zwirn Rovira (2017).

28. Llibre ***La guerra 1936-1939, Memòries***, de **Carles Pi i Sunyer** (Barcelona, 29 de febrer de 1888 - Caracas, Veneçuela, 15 de març de 1971) fou un enginyer industrial, economista, polític i escriptor català.

5.2 L'ESCENARI DE LA RETIRADA

49)))

La serralada de l'Albera i la comarca de l'Alt Empordà foren un dels escenaris principals de la retirada republicana del 1939. Territoris de llarga tradició i un fort arrelament republicà, l'exili hi va tenir unes repercussions especialment greus, ja que comportà la marxa de figures destacadíssimes de la vida social, cultural i política de l'època. Aquest espai final vol ser un homenatge al paisatge humà i físic d'un lloc especialment significatiu per a la memòria de l'exili de 1939.

[Fotos paisatge]

Les fotografies d'Alfred Mauve (Christian Riedeberger) reproduïen alguns dels escenaris pels quals passà la retirada del 1939. Ell mateix ha explicat la seva intenció: “Jo fotografio l'herba que ha rebrotat damunt d'aquesta història, la seva ombra, alguna cosa que ha sobreviscut”. Aquesta recerca gràfica sobre els rastres d'aquell exili va lligada a una profunda reflexió sobre la llibertat, la desesperació, el passat, la frontera i la mateixa fotografia.

[Fotos personatges]

Alexandre Deulofeu (l'Armentera, 1903 – Figueres, 1978). Químic, farmacèutic, polític i historiador. Fou regidor i alcalde de Figueres durant la guerra. S'exilià a França el 1939 i no retornà fins al 1947. Deixà un testimoni d'aquest període a *Memòries de la revolució, de la guerra i de l'exili* (1974). És autor d'un interpretació general sobre l'evolució històrica de la humanitat que ell anomena “matemàtica de la història”.

Ricard Martín i Serra (Figueres, 1907 - 2003) Farmacèutic. Fou alcalde de Figueres el 1937 per Esquerra Republicana de Catalunya. Mobilitzat el 1938, s'exilià el 1939. A França, treballà primer a l'Hospital de la Creu Roja de Béziers i després es traslladà a París. A la República Dominicana, ocupà una càtedra a la Facultat de Farmàcia de Santo Domingo, féu cursos de física i química i fou membre del Consell Químic Dominicà. Retornà l'any 1948.

Jaume Miravittles (Figueres, 1906 – Barcelona, 1988). Periodista, polític i escriptor. Fou, durant la guerra, el director del mític Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya. Exiliat a França, Mèxic, Estats Units i Brasil, no retornà fins al 1962. Aleshores desenvolupà una gran activitat com a periodista en la premsa de Barcelona i publicà llibres pioners en la recuperació de la memòria de la guerra i de l'exili com ara la sèrie *Gent que he conegut* (1980-1982)

Josep Puig Pujades (Figueres, 1883 – Perpinyà, 1949). Polític i escriptor. Ànima dels republicans empordanesos, presidí la Federació Republicanosocialista de l'Empordà, adscrita a ERC, i col·laborà a l'*Empordà Federal*. Com a escriptor, destaca la seva biografia sobre Narcís Monturiol, *Vida d'heroi* (1918). Fou cònsol de la República espanyola a Lió i a Perpinyà. A l'exili, desenvolupà una important tasca organitzativa.

Maria Àngels Vayreda (Lladó, 1913 – Figueres, 1977). Escriptora. S'exilià, amb la seva família, primer a França i després, el 1940, a Mèxic. A la capital mexicana realitzà diferents guions cinematogràfics com el de la pel·lícula *El portero*, interpretada per Mario Moreno, *Cantinflas*. Retornà el 1951 i el 1970 publicà *Encara no sé com sóc*, crònica novel·lada de la seva experiència de la guerra i de l'exili que va merèixer el premi Fastenrath.

Antoni Xirau Palau (Figueres, 1898 – Bagneux, França, 1976). Advocat i polític. Director del diari *L'Opinió*, fou fundador d'ERC i participà en la redacció de l'Estatut de Núria (1931). Diputat a les Corts espanyoles i al Parlament de Catalunya, esdevingué conseller de la Generalitat republicana i assumí, successivament, les conselleries de Sanitat i Assistència Social, Agricultura i Economia. S'exilià a Mèxic i a França, on contribuí a la reorganització d'ERC.

Joaquim Xirau Palau (Figueres, 1895 – Mèxic, 1946). Estudià filosofia sota el mestratge de Jaume Serra i Húnter i Tomàs Carreras i Artau a Barcelona. Es doctorà a Madrid, on fou deixeble d'Ortega y Gasset i García Morente i on rebé influències de M.B.Cossío, de la Institución Libre de Enseñanza. Completà estudis a París. Fou catedràtic d'institut a Vigo i catedràtic de la Universitat de Saragossa. Finalment passà a la càtedra de la Universitat de Barcelona (1927), on exercí fins el 1939, i fou degà de la facultat de filosofia i lletres. Fou membre de la Unió Socialista de Catalunya. A la universitat formà un destacat grup de deixebles (Calsamiglia, Casanovas, Font, Maragall, Ferrater i Móra, Gomà, Nicol, Jordi Udina, Bofill, etc.). Arran de la guerra civil, el 1939 s'exilià a França, després a la Gran Bretanya i finalment Mèxic. Hi fou professor a la Universidad Autónoma de México (UNAM) i també professor al Liceo Franco-mexicano. Fou pare del filòsof i escriptor Ramon Xirau.

Santiago Pi i Sunyer (Barcelona, 1893 –1981). Fisiòleg. Catedràtic de fisiologia per la Universitat de Saragossa. Va visitar l'URSS després de la revolució i la Guerra Civil publicant "La República dels Soviets". Fins el 1936 fa recerca científica publicant nombrosos treballs d'investigació. El 1931 va participar en la constitució del partit Izquierda Republicana i el 1934 va exercir de subsecretari d'Instrucció Pública de la República accelerant el traspàs dels serveis d'ensenyament a la Generalitat. El 1939 es va exiliar a França i posteriorment a Bolívia i Panamà, on va ocupar càtedres de Fisiologia i Bioquímica. Es va retirar a La Jonquera entre el 1962 i 1981, encara que el 1968-69 va ser a professor de Fisiologia i cap del Departament de Ciències Fisiològiques de la Universitat Autònoma de Madrid.

Selecció de fons de les vitrines de donacions

- i. Fons Tonet Puig (Guitarra i partitures de sardanes a l'exili fetes pel compositor de l'Escola Antoni Puig Artigas (Tonet) dedicades al president Companys i a Martí Rouret, polític republicà de l'Escola)
- ii. Fons Juan Sáez (Maleta amb més de 100.000 ptes per pagar als soldats, del comandant militar Juan Sáez Tomás, exiliat amb la seva família a Narbona.
- iii. Fons Santiago Pipió (Dòmino fet amb ossos de vedella al camp d'Agde pertanyent a Santiago Pipió, exiliat entre febrer i desembre de 1939.
- iv. Fons família Ferrer-Pumarola (Penó de la coral del Camp de Vernet d'Arieja, com a exemple de la continuïtat de la vida cultural i de la importància de la música i el cant coral a Catalunya als anys 30 del segle XX.